

Mediterrán és Balkán Fórum

KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

X. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

ISSN 1788-8026

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által útjára indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenteti meg.

Tartalom:

Köszöntő.....	1
Itália-kép a magyar hadiutazások történetében.....	2
A magyar kisebbségi kultúra és intézményei a Nyugat-Bácskában – Zombor és Kúla	15
A gyulai vár 1566. évi török ostroma	29

Főszerkesztő:

Dr. M. Császár Zsuzsa

Főszerkesztő-helyettes:

Dr. Kitanics Máté

Dr. Reményi Péter

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/503-600

Fax: 72/501-531

Web: <http://www.mbforum.hu>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Békési László, Dr. Eyüp Artvinli
Dr. Csüllög Gábor, Dr. Gábli Cecília,
Dr. Melek Colak, Dr. Gulyás László,
Dr. Hóvári János, Dr. Carlos Flores Juberías
Dr. Juhász József, Dr. Kocsis Károly,
Dr. Jaime Nicolas Muniz,
Dr. Pap Norbert (elnök),
Dr. N. Rózsa Erzsébet,
Dr. Dejan Šabić, Dr. Kókai Sándor,
Dr. Siposné Kecskeméthy Klára,
Dr. Edita Stojic-Karanović,
Dr. Szilágyi István, Dr. Tonk Márton,
Dr. Végh Andor, Dr. Yamamoto Akiyo

Lapszerkesztő:

Simon Bertalan

Olvasószerkesztő:

Farkas Marcell

Felelős kiadó:

PannonCastrum Kft.

Dr. Pap Norbert

7635 Pécs, Csóka dűlő 19

Itália-kép a magyar hadiutazások történetében

Nagy Miklós Mihály¹

ABSTRACT

Keywords: military geography, history of traveling, Hungarian military travelers, Italy-representation

The Italy-narratives of Hungarian travelers and Italy-travelogues of Hungarian soldiers represent a separate chapter of Italian-Hungarian cultural relations and the latter has special value. Because of the parallel processes of Italian and Hungarian military history Hungarian soldiers appeared in Italy from time to time and presented geographical and ethnical features of Italy to the Hungarian society. Due to the specialties of military affairs military travelers gave some new visions in their travelogues about Italy although their vision and style was similar to civilian travelers. The Italy-travelogues of Hungarian soldiers are different in ages: these had a dark view in the middle ages, an enthusiast image in pre-modern ages, a gloomy atmosphere in 1st world war and an antagonistic relation in the Cold War. This study presents the major periods of the above mentioned cultural and historical process and also tells about the most important travelers of Hungarian military history to Italy.

1. Bevezetés

A magyar nemzet hadtörténelme bővelkedik olyan eseményekben, amelyek velejárójaként katonáink hazánk határain túlra, sokszor távoli világreszekbe, országokba vetődtek. A középkorban a Kárpát-medencén túlra vezetett hadjáratok, majd újkori históriánk egymást követő emigránshulámai, a 19. és 20. század katonai, tudományos expedíciói, az elmúlt század két világháborúját kísérő hosszadalmas hadifogságok teremtették meg azt a történelmi környezetet, amelyben megszületett a világjáró magyar katona alakja. Ám létrejöttében – még ha kisebb léptékben is, de – ugyanilyen fontos szerepet játszhatott néhányak egyéni vállalkozáskedve, személyes sorsának forgandósága éppúgy, mint egyesek kaland utáni vágya s nem utolsósorban az idegen tájak felkeresésének izgalma is. Mindez a magyar világjáró katonák tömegét eredményezte, legfőképpen azt, hogy hadtörténelmünknek van geográfiai és kultúrtörténeti vetülete is, nevezetesen: a világot járt magyar katona szerepvállalása a Föld megismertetésében. Miután egyes történelmi korszakokban tömegesen tűntek fel katonáink idegenben, eleve kézenfekvő lehet az a tény, hogy az általuk – szóban és írásban egyaránt – közvetített kép alapvetően meghatározta és meghatározza a magyar társadalom tudatában a más népekről, azok földjéről alkotott föld- és néprajzi képet. Így van ez Itáliával is, amelynek társadalmi szintű ismerete, az, ahogyan a ma embere gondol a félszigetre és lakóira, részben hadiutazóinknak, akár békés, akár háborús céllal ott járt katonáinknak köszönhető. A középkorban az Itáliába vezetett hadjárataink, a francia forradalmi és napóleoni háborúk, a risorgimento küzdelmei, az első világháború elhúzódó harcai, végezetül pedig a hidegháború szembenállása jelentik azokat a főbb csomópontokat, amelyek – minden változásukkal – mutatják a magyar hadtörténelemben állandóan jelenlévő Itália-kép módosulásait. Ám e jelenségre eddig

¹ CSc, óraadó, Nemzeti Közszerológiai Egyetem.

még nem figyelt fel sem tudomány-, sem kultúrtörténetünk, ami már csak azért is érdekes, mert a 19. és 20. század folyamán tízezrekben mérhető magyar katonatömegek fordultak meg Itália földjén. Ezért tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy a magyar hadtörténelemben a katonai világlátáshoz kötődő Itália-kép változásának főbb időszakairól nyújtsunk áttekintést.

2. Földrajzi kép a katonai utazási irodalomban

Az Itáliában járt magyar hadiutazók által közvetített, hol vidámabb, hol sötétebb, sőt olykor egyenesen komor hangulatú föld- és néprajzi kép változásai részben az adott történelmi kor kultúrájának a félszigethez való viszonyulásából, részben pedig a katonát ért egyéni benyomásokból erednek. Az utóbbiakat leginkább az a politikai, katonai viszonyrendszer határozza meg, amely honfitársunkat a távoli vidékre, esetünkben Itáliába vetette: a békeidők műemlékek után kutató katonai turistáját más hatások érték, mint ugyanazon a földön az első világháború lövészárkaiban évek hosszú során át szenvedett, a tájból és az országból szinte semmit mást nem látott társát. E két véglet jól szemlélteti a magyar katonai utazási irodalmi termés földrajzi tartalmát, amely – igazodva a modern kor európai műveltségére jellemző geográfiai műfaj alkotásaihoz – a felületes, pusztán a táj hangulatát érzékeltető ismertetéstől az alapos, tudatosan vállalt földrajzi ismeretközlésig terjedhet. Ugyanakkor nem ismeretlen e téren a tudományos célú úti jelentés sem, igaz ebből van a legkevesebb.

A világiáró magyar katonák által közvetített Itália-kép – az előzőekben elmondottakból adódóan – nem önmagában áll kultúrtörténetünkben, hanem a magyar hadiutazás történetének pusztán egyetlen fejezete; ezért főbb jellemzői is megegyeznek annak vonásaival. Viszonylag terjedelmes katonai utazási irodalmunkban az Itália földjéről szóló alkotások fontos, még ha nem is meghatározó szerepet töltenek be, amelynek értékeléséhez célszerű néhány szót szólni a magyar hadiutazásokról, valamint az azokhoz kötődő alkotásokról. Ezzel kapcsolatban legelőször fontosnak véljük felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy mindaz, amit e kérdéskörben – beleértve az itáliai vonatkozásokat is – elmondhatunk, még a kutatások bizonyos kezdeti állapotának jegyeit viseli magán. A magyar hadiutazások történetével kapcsolatos vizsgálatok csak mintegy másfél évtizeddel ezelőtt indultak meg hazánkban, jóllehet az első, publikálható eredmények már megszülettek (NAGY M. M. 1999, 2001, 2003, 2004a, 2007, 2009a), s ennek eredményeként a magyar katonai világtárási történetének főbb kontúrjai megvonhatók, ám mégis hatalmas munka vár a kutatókra. A méretek a vizsgált jelenség, a magyar katonai világtárási és irodalmi termésének nagyságrendjéből adódnak. Eddig mintegy kétszáz magyar hadiutazó került a kutatások látókörébe, és a már publikált, ám tudatosan nagyon rövidre fogott magyar katonai utazási bibliográfia 167 művet tartalmaz (NAGY M. M. 2009a). A méreteket érzékeltetendő jegyezzük meg, hogy a hazai földrajzi utazástörténet két alapműve (HAVASNÉ BEDE P. – SOMOGYI S. 1973; BALÁZS D. 1993) mintegy hétszáz magyar világtárást és expedíciót ismer, a főleg ezekhez kötődő utazási irodalom – saját számításaink szerint – 274 tételt tesz ki. (Míg a személyek és expedíciók esetében előfordulhatnak átfedések – például olyan magyar világtáráók, mint ALMÁSY LÁSZLÓ EDE, TÜRRI ISTVÁN, CZETZ JÁNOS, BOZÓKY DEZSŐ esetében –, addig az utazási irodalomjegyzékeknél ilyenről alig beszélhetünk.)

A fentebb elmondottakból ered, hogy a magyar katonai világtárási történetével kapcsolatos, eddigi kutatási eredmények azt sejtetik: a magyar hadtörténelemben több ezerre tehető a hadiutazók száma, és a hozzájuk kötődő utazási irodalom – amelynek nagy része napi- és hetilapokban jelent meg – szinte megbecsülhetetlen terjedelmű. A 19. és 20. század

kultúrtörténeti folyamatainak következtében az utazási irodalom általában ugrásszerű gyarapodást mutat, és ez alól a hazai katonai útleírói műfaj sem kivétel. Ám miután e fejlődéssel a magyar repertórium- és bibliográfiai feltárás nem tartott lépést, így utazási irodalmunk, beleértve a hadiutazói műveket is, jelentős része ma még lappang, s belátható időn belül esély sincs arra, hogy teljes ismeretünk legyen róla. Egyedül a magyar utazási irodalom könyvészetéről lehet – viszonylag elnagyolt – képünk; ennek összegyűjtése az egyszerűbb szakmai feladat. Azonban ilyen teljes körű bibliográfiával sem rendelkezünk, jóllehet a HAVASNÉ BEDE PIROSKA és SOMOGYI SÁNDOR szerkesztésében megjelent kötet (1973) ad összefoglalást ebben a tekintetben. (A SOMOGYI SÁNDOR által szerkesztett bibliográfia a huszadik század – főleg könyvészeti – utazási irodalmát tartalmazza).

Az előzőekben említett kutatási nehézségek – földrajztudományi szempontból – véleményünk szerint azzal függenek össze, hogy a magyar geográfiában az utazási irodalom nem kap elég megbecsülést, és mintha ismertsége és elismertsége nem lenne összhangban terjedelmével. Ez nyilván arra is visszavezethető, hogy még olyan jelentős, a geográfia elméleti kérdéseinek kutatásában is hírneves szerzők, mint például ALFRED HETTNER (1927), eléggé kedvezőtlen szakmai véleményeket fogalmaztak meg az utazási irodalomról mint földrajztudományi szakirodalmi műfajról. A magyar földrajzi gondolkodás részben ezeket a véleményeket tette magáévá, jóllehet létezik egy éppen ellentétes szakmai álláspont is, amely – véleményünk szerint – közelebb visz katonai utazási irodalmunk kultúr- és tudománytörténeti értékeinek megítéléséhez.

Már több alkalommal igyekeztünk felhívni a mai magyar geográfus közéleti figyelmét arra, hogy mind tudománytörténeti szempontból, mind pedig a földrajzi ismeretterjesztés tekintetében mennyire fontos szerepet játszik az utazási irodalom, valamint a geográfiai vonatkozású szépirodalom (NAGY M. M. 2004a, 2004b, 2005, 2006, 2009a). Ezt a szakmai véleményünket a múlt század jelentős német, elméleti kérdésekkel is foglalkozó geográfusa, EWALD BANSE életművének fontos téziseire alapoztuk (BANSE E. 1928, 1932, 1933). A német geográfus – tanulmányunk szempontjából fontos – megállapítása szerint a társadalom földrajzi műveltségének emelésében fontos szerepet játszik az utazási irodalom műfaja, valamint a geográfiai tartalmú szépirodalom. BANSE tudománytörténeti megközelítésben vizsgálta a témát, és ebből kiindulva fogalmazta meg azt az állítást, hogy a geográfia fejlődéstörténetében mindig benne rejtett az úgynevezett elbeszélő, vagy másik kifejezése szerint az irodalmi földrajz (*erzählende Geographie, schöne Geographie*), amely rokon vonásokat mutat az úgynevezett leíró földrajzzal (*beschreibende Geographie*). Az utazási irodalom mint földrajzi és irodalmi műfaj, valamint annak alfajai – útleírás, útirajz, úti jegyzet, úti levél, útinapló, útikönyv (SZERDAHELYI I. – VOIGT V. 1994) – kiegészítve a geográfiai tartalmú irodalmi alkotásokkal, adják az elbeszélő geográfiai műveket, amelyek szemléletmódjukat és ábrázolási eljárásaikat tekintve leíró földrajzot jelentenek. A hadiutazások történetét illetően e kategóriák a katonák által írt memoárokkal egészíthetők ki: ezek földrajzi tartalmuk miatt az előzőekhez hasonlóan szintén lehetnek elbeszélő és leíró geográfiai művek.

A katonai utazási irodalomnak – beleértve a fent említett memoárirodalmat is – felbecsülhetetlen értéke van a katona- (védelem) földrajz terén éppen úgy, mint az általános geográfiai műveltséget illetően. Az utóbbival kapcsolatban, úgy gondoljuk, elegendő utalnunk arra a tényre, hogy a 19-20. században rohamosan terebélyesedő katonai utazási és memoárirodalom olvasmányossága miatt viszonylag széles néptömegek érdeklődését keltette fel, s ezzel hatalmas szolgálatot tett a geográfiának. Annak népszerűsítő feladataiból vett át: az izgalmas, pergő események földrajzi környezetének ismertetése, egyes esetekben a természeti erőkkal folytatott

küzdelem ábrázolása elválaszthatatlanul fonódott egybe a tájleírással, továbbá a geográfiai és néprajzi adatok közlésével. S miután ebben az esetben az olvasó számára nem megtanulandó, kötelező közép- és általános iskolai tananyagról van szó, feltehetően a befogadó személy egyéni érdeklődéséből eredően a földrajzi ismeretek könnyebben, – és ami még ennél is lényegesebb – maradandóbban rögzülnek az emlékezetben.

A geográfia sajátos tudományterülete, a katonaföldrajz – mai modernebb kifejezéssel élve, a védelemföldrajz – szempontjából a katonai utazási és memoárirodalom hiányt pótló műfaj. Jóllehet a magyar tudománytörténet és hadtörténetírás régi adóssága katonaföldrajzunk fejlődéstörténetének bemutatása, ám már eddigi kutatásaink alapján (NAGY M. M. 2006, 2009b) elmondhatjuk, hogy az egyes országokra, tájakra vonatkozó regionális katonaföldrajzi képek tekintetében tudományterületünk erős hiányosságokat mutat. Ugyanakkor a magyar katonaföldrajzi irodalom másik jellemzője a túlzottan gyakorlatias – úgynevezett hadművészeti – szemlélete, ami alatt az értendő, hogy a szakmai feldolgozások, néhány egyéni próbálkozástól eltekintve, általában az adott kor fegyveres erőinek háborúban tervezett alkalmazási területeire vonatkoznak, és száraz adathalmazt jelentenek. Pedig a modern katonaföldrajznak ennél sokkal, szélesebb látókörrel kell rendelkeznie (HETTNER, A. 1927, NIEDERMAYER, O. 1942). A világ földrajzi és ugyanakkor védelmi szempontú feldolgozása, egyes tájak, vidékek, régiók, országok ilyen jellegű bemutatása geográfiai és azon belül katonaföldrajzi feladat. Ám ennek módszertana kidolgozatlan, az ehhez szükséges szemléletmód kiforratlan, s főleg a földrajzi népszerűsítés tekintetében – néhány szórványos próbálkozástól eltekintve – előzmények nélküli. A témával kapcsolatban jellemző hazai viszonyainkra, hogy az ilyen tárgyú feldolgozások leginkább politikai földrajzi és geopolitikai írásokat jelentenek, általában egy-egy esemény geográfiai hátterének megvilágítását célozzák: a teljes regionális katonai- (biztonság) földrajzi kép megteremtését nem tartják feladatuknak. A magyar geográfia történetében főleg a 19-20. század fordulóján, valamint a két világháború közötti évtizedekben születtek e témakörben feldolgozások, olyan neves szerzőktől, mint – hogy csak néhányat említsünk – CHOLNOKY JENŐ, PRINZ GYULA, TEMESY GYŐZŐ, HALTENBERGER MIHÁLY, IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ, MENDÖL TIBOR, BULLA BÉLA (NAGY M. M. 2006).

Mindez azt jelenti, hogy a katonai utazási irodalom bizonyos fokig hiánypótló: főleg a hivatalos katonaföldrajz látókörén kívüli tájak bemutatásával, a távoli vidékek védelemföldrajzi viszonyrendszerének ábrázolásával csökkentheti a regionális katonaföldrajzi feldolgozások helyén tátongó űrt. Ugyanezt mondhatjuk el a geográfiai adatokat, ismereteket tartalmazó katonai memoárirodalomról is: ennek darabjai olykor még az általános földrajzi utazási irodalomban is hézagpótlók lehetnek. Ennek igazolására – mintegy tetszőlegesen válogatva az ilyen alkotások sorából – hivatkozunk TEMESY GYŐZŐ első világháborús memoárjára, amely egyben a nagyon töredékes, Albániát bemutató magyar szakirodalom fontos darabja, sőt – egyéni szakmai véleményünk szerint – mértékadó albániai útleírásaink sorában. A kötet – jellemzően földrajzi értékeire – a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára című közkedvelt, magas rangú sorozatban jelent meg, és a szerzőnek az első világháború albániai hadszínterén szerzett élményeit tartalmazza. TEMESY, aki maga is szakképzett geográfus volt, ügyesen vegyítette a földrajzi tájleírást az izgalmas harctéri események bemutatásával. Műve ebben a tekintetben jelzi a katonai utazási irodalmi alkotások legfőbb jellemzőjét: a háborús élmények közzétételével történő földrajzi ismeretközlés és ismeretterjesztés, lehetőleg átfogó geográfiai képben.

A katonai utazási és memoárirodalomnak az előzőekben ismertetetteken túl van még egy másik, kultúrtörténeti szempontból fontos funkciója: a fegyveres erők tagjaiban és magában a

szervezetben az adott vidékről, az ott élő emberekről, viszonyaikról kialakított kép tükrözése. Ezen keresztül pedig az egész társadalomé. Ebben az esetben fokozottan igaz az az elcsépett közhely, hogy amilyen a társadalom, olyan a katonasága. Mert e mondás abban a vetületben is igaz; a fegyveres erőiben – nagy általánosságban – ugyanolyan föld- és néprajzi kép él egy adott vidékről, mint amilyen a társadalom egészében. Egyes – nagyon sajátos – történelmi helyzetekben fordulhat elő, hogy a fent említett földrajzi képekben jelentősebb eltérések mutatkoznak. A magyar kultúrtörténetben az utolsó ilyen, szembevetendő különbség a rendszerváltást megelőző években volt megfigyelhető, s leginkább a Szovjetunió vonatkozásában. A hivatalos katonai szakma ideológiától erősen áthatott világa teljesen másként tekintett a világbirodalomra, mint a múlt század nyolcvanas évei második felének átlag magyar polgára, magyar katona-polgára; a katonai lapokban – az állami propagandához igazodóan – egészen a rendszerváltás pillanatáig megjelenő igen vonalas úti levelek Szovjetunió-képéről nem is beszélve. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy ezek már saját korukban is annyira merev, a Szovjetuniót és rendszerét vakon éltető stílusban készültek, hogy erősen kétséges: volt-e, aki komolyan vette azokat.)

A fentiekben leírtak alapján bátran állíthatjuk, hogy katonai utazási irodalmunk – mint földrajz műfaj – jelentősége nagyban túlmutat a fegyveres erők szűken vett körén. Jóllehet hadiutazóink írásainak zöme, néhány egészen kivételes alkotástól eltekintve, mára feledésbe merült, ám mégsem mondhatjuk azt, hogy hatástalan lett volna. Az, amit és amiként világjáró katonáink leírtak, az általuk közvetített földrajzi kép egyes elemei, az európai ember kultúrájából és gondolkodásmódjából eredően, beépült geográfiai műveltségünkbe, és ha közvetlenül nem, de még napjainkban is hatást gyakorolhat az idegen országokról, népekről alkotott geográfiai képünkre. Így van ez Itália esetében is, amelynek földjén több történelmi időszakban, mintegy menetrendszerűen ismétlődő hullámokban jártak magyar katonák. Ám e történelmi alkalmak olykor egymástól élesen különböző hangulatú benyomásokat eredményeztek, ugyan néhány állandó vonás megfigyelhető.

3. Korok és Itália-képek

Az olasz-magyar kulturális érintkezés történelmi folyamatának szerves részét alkotják a két nép hadtörténelmének közös csomópontjai, amelyek lényegi elemét a hol szövetségesként, hol ellenségként vívott háborúk adják (DIENES GY. 1938; NYITRAY K. 1938). Az olasz katonák részvétele a Kárpát-medence néhány háborújában, a magyarok szerepvállalása az itáliai konfliktusokban, majd a 19. század közepétől egyre növekvő mértékű békéltatogatások egymás országaiban elegendő alkalmat nyújtottak a kölcsönös megismerésre. S jóllehet mindez feltételezné az egymásra gyakorolt, ugyanolyan mértékű kulturális, katonai kulturális hatásokat, ám jól tudjuk, nem így van: Itália mindig is erősebben hatott a magyar művelődésre, így a katonáéletre is, mint hazánk amarra (KOLTAY-KASTNER J. 1941). E jelenség végig kimutatható a magyar katonai világjárás történetében, és uralja a magyar-olasz katonai kapcsolatok históriáját, ami összefügg azzal: a magyar társadalom számára – a Kárpát-medence történelmi folyamataiból eredően – Itália nemcsak egy európai nép hazája volt a sok közül, hanem már történelmünk kezdete óta a fejlett, haladott nyugati világ értékeit megtestesítő vidék. A Kárpát-medencéből nézve Itália földje hosszú évszázadokon át jelentős európai hatalmi központ is, és a római pápa mindenkori székhelye miatt olyan szakrális centrum, amely állandó, korról-korra ismétlődő vonzerőt gyakorolt a magyar hadtörténelemre, a magyar katonákra. E fenti tények együtt determinálták a magyar hadügy mindenkori Itália-képét, amelynek kialakulása szinte egybe eshetett a magyar honfoglalással.

Ma még nincs adatunk arról, hogy milyen kép élhetett Itáliáról a honfoglalás és az azt követő századok magyarságában. Ám pusztán az a tény, hogy a kárpát-medencei megtelepedés után folytatott kalandozó, rabló hadjáratok egy része Itália gazdag településeit vette célba, arra utal: gazdag vidéknek tekinthették, ahová érdemes sereget küldeni. A középkor századaiban később is ismétlődő magyar hadjáratok katonáink ezreit juttatták el Itáliába, és ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a fent említett, alapjaiban ismeretlen kép egy elemét meghatározhatjuk (MARKÓ Á. 1994; KRISTÓ GY. 1986). Ez az elem pedig a háború sújtotta Itália képe lehetett, ami mellett élhetett egy másik is, nevezetesen a vallási érzés determinálta kép. Ez utóbbi – mint említettük – hosszú századokon át érződik a mindenkori magyar hadügy viszonyulásán Itáliához. Megszületése feltehetően a középkori szent helyekre irányuló, úgynevezett lovagi zarándoklatokhoz fűződik. Az utóbbi évek magyar történettudományának egyik jelentős eredménye a középkori magyar zarándoklatok modern feldolgozása (CSUKOVITS E. 2003), amely kitért katonáink vallási indíttatású utazásaira is. Az itáliai kegyhelyek kedveltek voltak katonáink körében is, ám zarándoklatukra nemcsak egyéni vallásosságuk szolgált indítékul, hanem olykor a világpolitika is.

Világpolitikai célú, itáliai katonai zarándoklataink sorából kettőt feltétlenül célszerű megemlíteni. Az első *Luxemburgi Zsigmond* – egyebek mellett magyar király is – római utazása volt (1430-1434), amelynek legfőbb célját az uralkodó német-római császárrá való megkoronázása jelentette (ENGEL P. 1987, CSUKOVITS E. 2003). Az út csak részben volt politikai célú, amennyiben ma már tudjuk, hogy az uralkodó és kísérete tömeges zarándoklatának is tekinthetjük, amelyen Zsigmondot mintegy öt-hatszáz lovas és nyolcszáz gyalogos kísérte el (CSUKOVITS E. 2003). Ezeknek csak egy része tekinthető magyar lovagnak és katonának, de a rendelkezésünkre álló adatok így is bizonyítják: hazánk fiai részéről a vallásos, itáliai zarándoklat olykor tömeges méreteket ölthetett.

A másik – kevésbé ismert – itáliai, katonai zarándoklatra, amely a nagyhatalmi politikával függött össze, 1765-ben került sor (MISKOLCZY I. 1935). Ebben az évben a nemesi testőrség tizenkét főből álló különítménye látogatott Itáliába. Az utazásra az alkalmat az adta, hogy Mária Terézia fia, Lipót herceg feleségül vette a spanyol király leányát, majd az esküvő után Toscanába utazott, hogy elfoglalja annak trónját. A nemesi testőrök – emelendő annak fényét – részt vettek az ünnepélyes esküvőn, majd az alkalmat kihasználva kisebb itáliai utazást tettek. Jártak Firenzében, Rómában és Velencében is. A testőröket fogadta a pápa, sőt egyikük – GENTSY FERENC – áttért a katolikus vallásra, és a hitvallást egyenesen a pápa kezébe tette le (MISKOLCZY I. 1935).

A két fenti eset arra utal, hogy Itália földje nemcsak háború dúlta vidékként élt a magyar katona gondolatvilágában, hanem sokkal inkább olyan tájként, amely vallási, kulturális értékek hordozója volt. A reneszánsz, a felvilágosodás és a reformkor századaiban már főleg ez utóbbi játszott fontos szerepet a magyar hadügy Itália-képében, amely tulajdonképpen teljesen egybeesett a félszigeten járt nem katonai utazóinkéval (BERZEVICZY A. 1903).

A Kárpát-medencéből nézve a fejlett Nyugatot, az antik világ értékeinek továbbvivőjét megtestesítő Itália már a reneszánsz óta vonzotta katonáinkat. A félsziget kulturális értékeinek csodálata – mint utazási indítók – figyelhető meg két híres történelmi személyiségünk, a költő és hadvezér ZRÍNYI MIKLÓS, valamint SZÉCHENYI ISTVÁN itáliai utazásában. ZRÍNYI főúri neveltetésének keretében járt a félszigeten; családja más tagjaihoz hasonlóan – követve a nemes tradíciókat – nyolc hónapig tartó körutat tett (1636), járt Rómában, Firenzében, Nápolyban, Pisaban, Velencében (KLANICZAY T. 1964; PERJÉS G. 1965). Utazása tulajdonképpen a 17. század végén Európában a főnemesség körében elterjedt, úgynevezett *Grand Tour* egyik előfutárának tekinthető,

és mély nyomokat hagyott későbbi irodalmi életművén (GYÖMREI S. s. d.; KIRÁLY E. – KOVÁCS S. I. 1983).

Nem egész két évszázaddal később SZÉCHENYI ISTVÁN járt magyar katonaként Itáliában. A magyar történelemben játszott meghatározó szerepe mellett sokszor elfeledkezünk róla, hogy fiatal éveinek jelentős részét ő a fegyveres erők kötelékében töltötte, és világjárásának fontos eseményei is a katonai élethez kötődnek: 1809-től 1826-ig szolgált tisztként. Végigharcolta a napóleoni háborúk második felét, és már érett férfiként hagyta el a katonai pályát (leszerelésekor harmincas éveinek közepén járt). Pusztán a franciák ellen vívott hadjáratok lehetővé tették számára, hogy az európai kontinens jelentősebb hadszíntereit bejárja, és ennek révén bővüljön látóköre, nagyban gyarapodjanak külföldön is személyes kapcsolatai. A mintegy egy és negyed évszázaddal ezelőtt sajtó alá rendezett úti rajzai és feljegyzései ékesen tanúskodnak erről (ZICHY A. 1890). A háborús feladatok teljesítése vetette SZÉCHENYIT 1814-ben Itália földjére, ahol a magyar történelemben később oly negatív szerepet játszó WINDISCHGRÄTZ herceg – akkor még ezredes – törzs-karában kellett kényes katonapolitikai küldetésben eljárnia (ÁCS T. 1994). Az utazás feladatát a magyar történetírás abban határozza meg: „...*katonadiplomáciai küldetésük célja az volt, hogy a Napóleon által trónfosztott szardíniai királyt visszaültesse trónjára...*” (ÁCS T. 1994; 140. p.). A szardíniai átke-lés ugyan elmaradt, ám Széchenyi így is huzamosabb időt töltött Turinban, járt más vidékeken is. A következő hadjárat évből ismét megfordult Itáliában, azon belül Nápolyban is, ahol katonai feladatai mellett bekapcsolódott az élénk társadalmi életbe. Ekkori útján jegyzi fel naplójába: „...*a régiség iránt semmi különösebb tisztelem, például a Szent Márk-templom Velencében egyáltalán nem lelkesít fel, a Mont-Cenis hágó viszont egészen rendkívüli; véleményem e tekintetben az, hogy az előbbi régi, de kisszerű, a második magas, de új. Pusztán azért szoktuk a régiségeket megcsodálni, mert mindenféleképpen mérhetetlenül több izlés volt a választásban és több merészség a kivételben hajdanán...*” (SZÉCHENYI I. 1978; 43. p.). SZÉCHENYI itt idézett soraiból jól kivehető, hogy az itáliai hadszíntér – eléggé csendes folyású – katonai eseményei mennyire jelentéktelenné váltak az egyéb élmények mellett, mert ott, ahol azon lehet elmélkedni, hogy az új vagy a régi látnivalók adnak-e többet, ott minden más élmény eltör-pül. Bizonyos fokig ez figyelhető meg a francia háborúk során szintén Itáliában hadakozott KIS-FALUDY SÁNDOR esetében is, aki Széchenyinél sokkal veszélyesebb küzdelmekben vett részt (BARABÁS T. 1971). Mindez arra utal, hogy a 18-19. század fordulójára – minden háborús esemény ellenére – a magyar katonák műveltebb rétegének világában az antik értékek hagyományát képviselő, a fejlett nyugati világot jelképező Itália képe gyökeresedett meg. S ez egészen az első világ-háborús olasz hadbalépésig nem változott.

Maradva a magyar reformkor, valamint a preromantika és romantika koránál, amely amúgy is erősen vonzódott az antikvitáshoz, a történelmi emlékekhez, szólunk két jelentős szel-lemi szerepet játszó történelmi személyiségünkről, PETŐFI SÁNDORRól és a ma már elsősorban filozófusként ismert SZONTAGH GUSZTÁVRól. PETŐFI úgy volt itáliai hadiutazónk, hogy valójá-ban be sem tette lábát a félszigetre. Ám életének egy epizódja mégis jól szemlélteti a fent említett Itália-képet a kor magyar hadügyében. PETŐFI életéről közismert adat, hogy elsősorban személyi-ségjegyeiből adódóan zaklatott ifjúkora volt (ILLYÉS GY. 1963). Ebből eredően sokat utazott a Kárpát-medencében, aminek a magyar utazástörténet sajátos hangulatú útleírások sorát köszön-heti (PETŐFI S. 1987). Azt is tudjuk róla, hogy a társadalomban helyét keresve, egy rövid időre beállt a császári seregbe katonának. Kevésbé ismert tény azonban, hogy fontos indítékot jelentett erre az a vágya, hogy Itáliába juthasson. Elképzelésében azonban csalatkoznia kellett, mert a had-sereg valóban utaztatta, de nem Itáliába, hanem Horvátországba, s a történelmi hűség kedvéért érdemesnek véljük megjegyezni, hogy a menetelések közben egészsége teljesen megrendült. Be-

tegsége miatt – mint alkalmatlant – bocsátották el a fegyveres erők kötelékéből (ILLYÉS GY. 1963; DIENES A. 1962).

A PETŐFINÉL látható Itália iránti vágyakozás másik megjelenési formáját SZONTAGH GUSZTÁV esetében figyelhetjük meg. SZONTAGH 1812-től 1837-ig szolgált tisztként a Habsburgok fegyveres erőiben, s a napóleoni háborúkat követően Budán, gyalogsági tisztként. Itt kapta azt a feladatot, hogy 1822 és 1823 fordulóján mintegy 300 fő katonát vezessen el Ferrarába, ott adja át őket a parancsnokságon, majd térjen vissza ezredéhez. Ez az önmagában jelentéktelen, mindennapi békefeladat nyújtott alkalmat arra, hogy alapos kirándulást tegyen Itáliában. Az úti jegyzete, amelyet a két világháború között a kor katonai hetilapjából, a Honvédelemből ismerhettünk, (MARKÓ Á. 1928) tanúsítja: a fiatal tiszt miként ügyeskedett a katonai adminisztráció gépezete emelte akadályok között, hogy minél többet láthasson Itália műemlékei és nevezetes városai közül. Vagyis addig-addig keresett magának halaszthatatlan katonai feladatokat, míg el nem jutott Nápolyba is. Ahogyan írta feljegyzésében: „...*Velencét, Lombardiát már régen ismertem, mert előbb két éven át ott tartózkodtam, de Firenzét, Rómát s a nápolyi királyságot nem ismertem, ez pedig művészet tekintetében Olaszországban a fő. Előre és hátra gondolva, Bolognából jelentést írtam Budára zászlóaljparancsnokomnak, tudtára adván kétségbeesésemet, hogy a kényszerítő körülmények hatása alatt vissza nem térhetek, hanem Nápolyig kell kísérem a szállítmányt...*” (MARKÓ Á. 1928; 5. p.). SZONTAGH ügyeskedésében – mai szemmel olvasva – volt valami mókás, mint ahogyan kissé száraz nyelvezetű beszámolója is vidám hangulatú. E vidám hangulat pedig nemcsak ezt az úti beszámolót uralja, hanem közel egy évszázadon át szinte minden itáliai vonatkozású katonai utazási művünket is, legyen szó akár a risorgimento harcairól, akár valamely békeutazásról. A napóleoni hadjáratok éveiben és a későbbi évtizedekben fokozatosan kialakult egy vidám, pozitív hangulatú Itália-kép a magyar hadügyben. Jellemző ez a hang még az olyan negyvennyolcas veteránok írásaira is, mint például TÍPULA GYULA, aki a kiegyezést követő évtizedekben újságíróként kereste kenyerét. Ma már tudjuk róla, hogy a *Régi honvéd* álneven írott memoárjai nemcsak saját élményeit tartalmazzák, hanem valószínűleg a többi veterántól hallott történeteket írta meg egyes szám első személyben. Ha emlékiratait egymás mellé tesszük, akkor egy sohasem létezett, vitéz huszár életútja bontakozik ki előttünk, talpraesett katonahősökkel, csodálatos kalandokkal. TÍPULA valójában a negyvennyolcas veteránok életérzését, társadalmi hangulatát fogalmazta meg, s ez illik a Vasárnapi Ujság 1892. évfolyamában RADETZKY marsallról írott memoárjára is. Ez az 1848-as zavargások idején Milánóban alkalmazott magyar huszárezredek és az osztrák parancsnok kapcsolatát taglaló írás tovább erősíti a kellemes hangulatú Itália-képet, még ha nem is mindig szívderítő eseményekről szól (NAGY M. M. 2007).

TÍPULA itt említett írása arra utal: a 19. században katonai utazási és memoáriródlombunkban kibontakozó pozitív Itália-kép mögött az húzódhat meg, hogy a félsziget fokozatosan a magyar katonai sikerek földjévé, de legalábbis olyan tájjá vált, ahol a magyar katonák egyénenként bizonyíthatták rátermettségüket. Úgy véljük, hogy az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc után Itáliába került magyar hadfiak úti beszámolóí és memoárjai is ebbe a tendenciába simulnak bele. Köztudott tény, hogy az Itália földjén a 19. század második felében kibontakozó risorgimento harcaiban tömegesen tűntek fel magyar katonai emigránsok (LUKÁCS L. 1984; 1986), körükben több nagyon jó tollú úti rajz- és memoáriró. A kalandos történetek anekdotázó elbeszélésében az elsőség minden bizonnyal TELEKI SÁNDORT, az úgynevezett „*vad grófot*” illeti meg. TELEKI a magyar szabadságharc és a risorgimento nemzetközi híró hőse volt, aki idős korában írta meg emlékiratait (TELEKI S. 1958; 1973), amelyek népszerűek voltak Magyarországon. Közkedveltségüket leginkább annak köszönhették, hogy TELEKI a küzdelmek mindennapjairól tudott fordulat

módon, érdekfeszítően írni, legyenek főhősei akár egyszerű katonák, akár európai vezető politikusok. A zömükben napi tárcaként megjelent írásai feltűnően kevés földrajzi vonatkozást tartalmaznak, mintha a bejárt tájak csak annyiban érdekelték volna, amennyiben anekdotáinak, hol hosszabb, hol rövidebb történeteinek színteréül szolgáltak. Őt elsősorban az emberek érdekelték, minden kicsinyes esendőségük mellett is egyéni helytállásukkal. Történeteik ettől mindig vidám hangulatúak, s a risorgimento küzdelmei is egészen könnyed, mulattató históriává válnak. Ezt mondhatjuk el az Itália egységeért küzdött többi katonai emigránsunk memoárjairól és úti leveleiről is. Közülük két neves, az emigráció életében fontos szerepet játszott hősünk, TÜRRE ISTVÁN és KUNFY ADOLF egy-egy emlékiratát emeljük ki.

TÜRR fent említett beszámolója (1870) vitairatként jelent meg, és hangulatában, megközelítésében rokon a már említett TELEKI SÁNDOR íásaival. Mint ahogyan TÜRR egyéb műveire, úgy erre is igaz, hogy TÜRRT ugyan nagyra tartja a magyar földrajzi utazástörténet, valóban jeles földrajzi utazónk volt (BALÁZS D. 1993, HAVASNÉ BEDE P. – SOMOGYI S. 1973), ám a tájleírás terén ő sem jeleskedett. Ennek ellenére érdekes stílusban írt, de számára is láthatóan inkább az események ismertetése, a szereplők bemutatása volt a cél. Társa, KUNFY ADOLF – egyéni érdeklődéséből eredően – már olyan memoárt tett közzé (1910), amely szép föld- és néprajzi betéteket tartalmaz, s – ami a katonai utazási irodalmi művek állandó problémája – láthatóan törekedett bizonyos összhangra a táj és a környezet, valamint az események bemutatásakor. A kalandos elem mind TÜRR, mind KUNFY emlékiratában fellelhető, és ennek, valamint a sajátos, anekdotázó megközelítésüknek köszönhetően – minden leírt háborús megpróbáltatás ellenére – ők is egy pozitív, vidám hangulatú Itália-képet közvetítettek.

Az európai kontinens hatalmi viszonyainak átalakulása következtében, a századforduló időszakában e vidám hangulatú Itália-kép lassan módosult, felerősödött benne egy bizonyos, a szövetségi viszonyból eredő, ma már kissé erőltetettnek ható rajongó hangvétel. Amikor a későbbi évtizedek jelentős magyar katonai szakírója, DE SGARDELLI CAESAR fiatal hadnagyként Anconában járt (1906), akkor egy rövid látogatás idejére vendégeskedett az egyik olasz gyalogezrednél s élményeit úti jegyzet formájában közzé is tette (DE SGARDELLI C. 1906). Útleírásáról fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az első olyan magyar alkotások egyike a műfajban, amelyek a modern fegyveres erőktől a laktanyájában tett szakmai látogatást emelik az útleírás lényegi mondanivalójának legfontosabb elemévé. E rövid beszámoló pozitív kicsengésén átüt a szövetségi elkötelezettség. A magyar utazó érdekes megállapításokat tesz az olasz fegyveres erőktől mindennapi kaszárnyai életéről, mindazt, amit lát, tudatosan összeveti a hazai viszonyokkal, s ami éppen nem kedvező képet nyújt, azt is elnéző jóindulattal szemléli. Amikor szemtanúja annak, hogy a gyakorlótérrel bevonuló ezred elhanyagoltan, lépéstartásra képtelen állapotban, határozottan rossz képet mutatva menetel be a kaszárnyába, akkor megjegyzi: „...*Meglehet, hogy az nincs mindig így, sőt valószínű, de én csak arra szorítkozhatom, leírni azt a mit láttam...*” (DE SGARDELLI C. 1906; 150. p.). Hasonló szellemiségű volt WINKLER ÖDÖN több részben megjelent úti beszámolója (1907) is. Ez a terjedelmi jellemzőkön túl leginkább abban különbözik az előzőtől, hogy ismerteti a megtekintett települések és műemlékek sorát, de ami a hangvételt illeti, abban eltérés nem található. Az eléggé nehézkes, néhol határozottan kisiskolás írás sorain is átüt a csak kedvező vonások bemutatására irányuló görcsös igyekezet; mintha Itália pozitív képének megőrzése és terjesztése önként vállalt katonai feladat lett volna.

Itália pozitív, vidám hangulatú képe az első világháború éveiben változik meg a magyar katonai gondolkodásban, ami egyértelműen főleg a kor memoárirodalmában mutatható ki. Az olasz hadszíntér eseményeiről, már a küzdelmek során és a két világháború közötti évtizedekben

sokat írtak, s számos katonai emlékirat jelent meg, amelyek általában tartalmaznak többször meglepően jól sikerült tájleírást. Ám a korábbi évtizedek katonai utazási műveivel ellentétben ebben az esetben Itália képe egyre sötétebb, sőt olykor nyomasztóan komor lesz. A pusztán a példa kedvéért – egyéni értékrendünk alapján – választott beszámoló, HERCZEG GÉZA (1916), valamint POGÁNY JÓZSEF (1916) tollából egyrészt a trieszti, másrészt az isonzói táj képével bizonyítja ezt. A csatatér néhol egyenesen szürrealisztikus képe ekkor hódít végleg teret a magyar katonai utazási irodalomban, sőt azon belül valóságos önálló műfajjá is válik. Ezzel végleg eltűnik Itália pozitív képe; később ugyan veszít komorságából, de régi vidám hangulatát sohasem nyeri vissza. A két világháború közötti évtizedekben sokat enyhül az Itália-kép komorsága, ez az újabb szövetségi viszony kora, de bármennyire is jó a kapcsolat a két társadalom fegyveres erői között, az első világháború traumája átüt az úti beszámolókon. Amikor a korszak másik katonairója, GABÁNYI JÁNOS 1926-ban zarándokúton jár Itáliában, minden vallásos, a kultúra iránti lelkesedése ellenére is eléggé nyomasztó élménynek tartja az egykori állások maradékainak megpillantását: a világháborúban ő is ott harcolt (GABÁNYI J. 1926). E mögött a kép mögött ott rejlik az egykori itáliai frontharcosok olykor társadalmi szintű, a háborús szenvedésekből eredő korérzése.

Az olasz táj képének újabb változása a magyar hadügyben a hidegháború korához kötődik. A Varsói Szerződésben – potenciáljához képest – aktív szerepet vállaló Magyar Népköztársaság fegyveres erői számára Ausztria, valamint Olaszország jelentette a fő ellenfelet. Ennek az lett a következménye, hogy a kor leíró szellemiségű magyar katonaföldrajza nagy figyelmet fordított Itália főleg északi területeire, az úgynevezett dél-európai hadszíntér észak-olasz hadművelati irányára (SZÁNTÓ I. 1964, SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY K. - NAGY M. M. 1995). Ekkor Itália katonai utazási irodalmunkban ismét komor arculatú lett. Ezt a hangulatot, ellenséges érzületet tükrözték a korszak katonai lapjaiban megjelent úti beszámolók is, amelyeknek teljes számbavétele és tartalmi feltárása napjainkig nem fejeződött be. Az azonban már a kutatások jelenlegi állásánál is látható, hogy a nem túl nagyszámú olaszországi útleírás tematikájában a hivatalos politika ellenségképét volt hivatva erősíteni: Itáliáról és Olaszországról nem lehetett pozitív hangon írni. Ennek igazolására – ismét saját értékrendünk szerint választva – a kor katonai magazinja, az *Igaz Szó* hasábjain NOVÁK EMIL tollából megjelent útleírást (1976) említjük. Igazodva a korban szokásos, az átpolitizált, ideológiától áthatott utazási irodalom jellemzőihez (NAGY M. M. 2009a), tájrajzot, vagy bármilyen említésre méltó földrajzi utalást, adatot nem találunk benne. Volt viszont e lapokon az olaszországi kapitalista rendszert támadó, az olasz kommunista mozgalmat dicsőítő megállapítások sora, az Olaszország elleni kirohanások hangoztatása. Csupa olyan tényező, amelyről az egykori Magyar Néphadsereg politikai és kulturális vezetői bizonyára úgy hitték, hogy erősíti az ellenség gyűlöletét és a saját szocialista rendszer vélt felsőbbrendűségébe vetett bizalmat. E képnek volt egy, a korábbiaktól eltérő vonása: főleg a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben már kevesen vették komolyan. Az előző korok Itália-képe utazási irodalmunkban egybeesett a katonapolitika felfogásával és a katonatömegekével; az eltávolodás a szocializmus évtizedeire volt jellemző. Ám miután a hivatalos kép sötét tónusai nem estek egybe sem a társadalom egésze, sem a katonák egyéni, Itáliáról alkotott képzetével, így tulajdonképpen létrejött annak feltétele, hogy a rendszerváltás után ismét vidámabb hangulatú legyen a magyar katonai szakmának a híres félszigettel kapcsolatos gondolkodása.

Irodalomjegyzék

- ÁCS T. 1994: Széchenyi katonaévei. Zrínyi Kiadó, Budapest, 301 p.
- BALÁZS D. 1993: Magyar utazók lexikona. Panoráma, Budapest, 464 p.
- BANSE, E. 1928: Landschaft und Seele, Neue Wege der Untersuchung und Gestaltung. Oldenburg, München-Berlin, 469 p.
- BANSE, E. 1932: Die Geographie und ihre Probleme. Mauritius Verlag, Berlin, 202 p.
- BANSE, E. 1933: Lexikon der Geographie I-II. [Második kiadás]. Carl Merseburger, Leipzig, I. köt. 786 p, II. köt. 794 p.
- BARABÁS T. 1971: Napóleon foglya, Kusfaludy Sándor életregénye [Második, változatlan kiadás]. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 360 p.
- BERZEVICZY A. 1903: Magyar utazók Olaszországban a múlt század első felében. Lampel Róbert [Wodianer F. és fiai], Budapest, 51 p.
- CSUKOVITS E. 2003: Középkori magyar zarándokok. História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 260 p.
- DE SGARDELLI CAESAR 1906: Úti-jegyzetek. A Hadsereg. 3. 6-7, pp. 149-151.
- DIENES A. 1962: A fiatal katona. – In: PÁNDI P.-TÓTH D. (szerk.): Tanulmányok Petőfiről. Akadémiai Kiadó, MTA Irodalomtörténeti Intézete, Budapest, pp. 7-40.
- DIENES GY. 1938: Olasz-magyar hadtörténeti kapcsolataink Szent István korától a XIX. század közepéig. Magyar Katonai Szemle 8/6, pp. 222-236.
- ENGEL P. 1987: Az utazó király: Zsigmond itineráriuma. – In: BEKE L.-MAROSI E.-WEHLI T. (szerk.): Művészet Zsigmond király korában 1387-1437, I. Tanulmányok. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest, pp. 70-92.
- GABÁNYI J. 1926: Zarándokúti emlékek. Honvédelem. 8. 22, pp. 2-4.
- GYÖMREI S. s. d.: Az utazási kedv története. Gergely R. kiadása, Budapest, 192 p. + 5 t.
- HAVASNÉ BEDE P.-SOMOGYI S. 1973: Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Tankönyvkiadó, Budapest, 379 p.
- HERCZEG G. 1916: Avanti... Képek az olasz harctérről. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T., Budapest, 208 p.
- HETTNER, A. 1927: Die Geographie, Ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden. Ferdinand Hirt, Breslau, 436 p.
- ILLYÉS GY. 1963: Petőfi Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 682 p. + 1 t.
- KIRÁLY E.-KOVÁCS S. I. 1983: „Adria tengernek fönnforgó habjai”, Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 319 p. + 34 t.
- KLANICZAY T. 1964: Zrínyi Miklós [Második, átdolgozott kiadás]. Akadémiai Kiadó-Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, Budapest, 852 p.
- KOLTAY-KASTNER J. 1941: Olasz-magyar művelődési kapcsolatok. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 80 p.
- KRISTÓ GY. 1986: Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 328 p. + 28 t.
- KUNFY A. 1910: Itáliában a Magyar Légiónál. s. n. Budapest, 89 p. + 18 t.
- LUKÁCS L. 1984: Magyar politikai emigráció 1849-1867. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 379 p. + 25 t.
- LUKÁCS L. 1986: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860-1867. Akadémiai Kiadó, Budapest, 462 p. + 24 t.

- MARKÓ Á. 1928: Egy magyar gránátos hadnagy utazása Olaszországba 1822-ben. Honvédelem 10/2, pp. 3-6.
- MARKÓ Á. 1994: Magyarország hadtörténete [Második kiadás]. Aqua Kiadó és Nyomda Leányvállalat, Budapest, 296 p. + 2 t.
- MISKOLCZY I. 1935: Magyar nemesi testőrök olaszországi utazása. Magyar Katonai Szemle 5/9, pp. 222-225.
- NAGY M. M. 1999: Újkori magyar katonautazók. Magyar Tudomány 106/8, pp. 936-944.
- NAGY M. M. 2001: Magyar hadiutazók, Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből. Kornétás Kiadó, Budapest, 143 p.
- NAGY M. M. 2003: Boldog békeidők haditengerészei, A k. u. k. hadiflotta utazástörténete. Kornétás Kiadó, Budapest, 430 p.
- NAGY M. M. 2004a: Hány János utódai, A magyar katonai utazási irodalom. Kortárs 48/12, pp. 91-104.
- NAGY M. M. 2004b: Három osztrák utazástörténeti mű magyar tanulságai. Földrajzi Értesítő 53/3-4, pp. 346-351.
- NAGY M. M. 2005: Szépirodalom és földrajzi műveltség. A Földrajz Tanítása 13/1, pp. 16-21.
- NAGY M. M. 2006: Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó, Budapest, 224 p.
- NAGY M. M. 2007: Világjáró magyar katonák, Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből (Magyar hadiutazók II.). Zrínyi Kiadó, Budapest, 271 p.
- NAGY M. M. 2009a: A magyar hadiutazás históriája. Zrínyi Kiadó, Budapest, 279 p.
- NAGY M. M. 2009b: Földrajzi szemlélet és tájhasználat a magyar hadtörténelemben (895-1920). – In: FRISNYÁK S.-GÁL A. (szerk.): A Kárpát-medence környezetgazdálkodása, Az V. Tájföldrajzi Konferencia előadásai (Szerencs, 2009. április 3-4.). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Bocskai István Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola, Nyíregyháza-Szerencs, pp. 381-394.
- NIEDERMAYER, O. VON 1942: Wehrgeographie. Steiniger Verlage, Berlin, 108 p.
- NOVÁK E. 1976: Itáliai úti napló I-II. – Igaz Szó. 21. I. rész, Odalent, délen. 17, pp. 20-23, II. rész, Giovanni, az „átlagember”. 18, pp. 46-49.
- NYITRAY K. 1938: Olasz-magyar hadtörténeti kapcsolataink szent István korától a XIX. század közepéig, Magyar Katonai Szemle 8/12, pp. 185-198.
- PERJÉS G. 1965: Zrínyi Miklós és kora. Gondolat, Budapest, 391 p. + 28 t.
- PETŐFI S. 1987: Útirajzok. Helikon Kiadó, Budapest, 75 p. + 16 t.
- POGÁNY J. 1916: A földreszállt pokol, Az Isonzo eposza (Háborús élmények). Dick Manó, Budapest, 182 p.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY K.-NAGY M. M. 1995: A magyar katonaföldrajz alapkérdésének változása és vizsgálati mutatói. Földrajzi Értesítő 44/1-2, pp. 71-89.
- SZÁNTÓ I. 1964: Az európai hadszínterek katonaföldrajza. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 382 p. + 47 t. + 21 mell.
- SZERDAHELYI I.-VOIGT V. 1994: Utazási irodalom. – In: SZERDAHELYI I. (főszerk.): Világirodalmi lexikon, 16. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 216.
- SZÉCHENYI I. 1978: Napló. Gondolat, Budapest, 1535 p.
- TELEKI S. 1958: Emlékezései. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 566 p. + 24 t.
- TELEKI S. 1973: Emlékezzünk régiekről, Emlékezések és levelezés. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 575 p. + 12 t.

- TEMESY GY. 1939: Sasok országában. Franklin Társulat, Budapest, 210 p. + 24 t.
- TIPULA GY. [RÉGI HONVÉD] 1892: Radetzky tábornagy és a magyar seregzredek Milánóban. Vasárnapi Ujság 39/18, pp. 314-315.
- TÜRR I. 1870: A marsalai ezer, Válasz Bertani „Bosszu a siron tul” című művére. Ráth Mór, Pest, 46 p.
- WINKLER Ö. 1907: Olaszországi utunk I-III. A Hadsereg. 4. I. rész 2, pp. 21-22., II. rész 3, pp. 47-49., III. rész 4, pp. 69-72.
- ZICHY A. (szerk.) 1890: Gróf Széchenyi István külföldi úti rajzai és följegyzései. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 440 p.

A magyar kisebbségi kultúra és intézményei a Nyugat-Bácskában – Zombor és Kúla

Vers Ramóna² – Wetzl Viktor³ – Reményi Péter⁴

ABSTRACT

Keywords: Western Backa, tradition, Hungarian culture, minority

Out of the areas having been cut off from the mother country according to the Trianon Peace Treaty the Vajdaság is the most stable geographical unit of the Hungarian culture, civilisation and traditions. The Western Bačka is the western part of the Vajdaság neighbouring with Croatia where during history the different ethnic groups were living next to each other. Despite of this the significantly decreased Hungarian population desperately tries to sustain the mother tongue and the traditions in this rather heterogenic area. The Hungarian cultural life possess in numerous cases hardly any positive future but the Hungarian state application and support programs could give a chance to a certain enthusiasm and could promote the prosperity of local economies. We also have to add that in the settlements populated by Hungarians along the Western Bačka patriotism and loyalty could help in the survival of the Hungarian culture. The community and spatial organising force of the Roman Catholic Church is also accentuated in the life of the Hungarian minority so as the memorial policy of the Hungarian state and the historical events in preserving the living and remaining events and traditions.

1. A kutatás háttere

Jelen tanulmány egy Magyarországtól elszakított régióban, a Vajdaságban, a Nyugat-bácskai körzetben, a helyi szigetmagyarság körében tett kutatómunkánk eredményein alapszik. A kutatás a magyarsággal, a magyar kultúra és a vizsgált térség művelődési életének azon oldalával foglalkozik, amely napjainkban keretet ad a magyar identitás megőrzésének, megélésének.

A kétszer tíznapos terepi kutatómunka (interjú készítés, résztvevő megfigyelés) 2015 őszén és 2016 tavaszán zajlott a vizsgálati területen. A kutatás a Lakiteleki Népfőiskola Alapítvány szervezésében, a Miniszterelnökség, az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Hungarikum Bizottság támogatásával – kiemelt projektként – került lebonyolításra. A kutatássorozat célja a kárpát-medencei határon túli magyarság épített, szellemi és kulturális értékeinek feltárása és egy értékkataszter összeállítása volt.

Az őszi adatfelvétel során a negyven fős kutatócsoport csaknem 700 kérdőívet töltetett ki a körzet tizenhat vizsgált településén élő magyar lakosságot célozva, ügyelve arra, hogy kor, nem és végzettség szerint a lehető legárnyaltabb képet kapjuk. Az adatközlők köréből kiválasztott, kiemelkedő helyismerettel bíró személyekkel elvégzett közel 150 mélyinterjú képezte a primer adatgyűjtés második ütemét. A jelen munkában tárgyalt vizsgálati részterületen – Zomborban és Kúlában – végzett kutatómunka során mindkét városban 22-22 kérdőív került kitöltésre a kutató-

² PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet.

³ PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet

⁴ adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet

csoport által felkeresett helyi magyarság körében. A vizsgálat második (tavaszi) körében a kérdőíveket kitöltő adatközlők közül választottuk ki azokat a személyeket (kiemelkedő helyismerettel bírók, értékőrök), akik többletinformációval szolgálhattak, így további 14-14 mélyinterjú készült a két településen.

2. A nemzeti kultúra politikai földrajzi jelentőségéről

A nemzeti kultúra – melynek egységes, mindenki által elfogadott definíciója nem létezik – egyik lehetséges értelmezése szerint egy rendkívül bonyolult, összetett, különböző érdekek által irányított és befolyásolt rendszer, mely egy embercsoport szellemi és anyagi értékeit, szokásait, hiedelmeit, szimbólumait, rítusait stb. foglalja magába, amin keresztül az identitásának az egyik legfontosabb alapját, szubsztanciáját képezi és így a nemzet konstruálásának egyik meghatározó tényezője. (NIEDERMÜLLER P. 2000) Jelen munkánkban nem kívánunk a kultúra mibenlétével foglalkozni, sem elméleti sem gyakorlati megközelítésben, pusztán arra szeretnénk rámutatni, hogy a kultúra milyen fontos szerepet játszik politikai földrajzi, geopolitikai szempontból is.

A tág értelemben vett kultúra – és azon belül a nyelv, a közös történelem, a csoport tagjai által vallott értékek, a közös eredetmítosz, a közös hősök, a nagy tragédiák, a nagy teljesítmények, a szimbolikus intézmények és helyek – jelenti a nemzeti identitás alapjait, a nemzeti identitás pedig előfeltétele a nacionalizmus, mint ideológia megszületésének és működésének. A nacionalizmus pedig leírható úgy is, mint a nemzetet (embercsoportot) a földrajzi térrel (haza/szülőföld) összekapcsoló ideológia. (TAYLOR, P. J. – FLINT, C. 2000; pp. 192-193) Ebben a gondolatmenetben tehát kultúra, identitás, nemzet és tér összekapcsolódik, a kultúrának közvetetten fontos, a nemzetet a térhez (szülőföldhöz) kapcsoló, földrajzi szerep jut. Ugyanakkor a kölcsönhatás fordítva is igaz, a tér egyes kitüntetett elemei, pontjai szintén hatnak az identitásra, annak nagyon fontos építőelemei lehetnek, hiszen általában, ami egy közösséggel történik, az térben valahol történik, minek következtében a térben ennek „lenyomata” születik, mely a csoport emlékhelyeként az identitást erősítő szerepet kap(hat) (NORA, P. 2003).

A magyar nemzet, általa a nemzeti kultúra és intézményrendszere (társadalmi funkcióit, a kultúrafogyasztók igényeit, összességében a társadalomban elfoglalt szerepét és fejlődési lehetőségeit tekintve) a trianoni békediktátum (1920) után politikai földrajzi értelemben különféle helyzetbe kerülő csoportokra bomlott. Egyik csoportosítási szempont lehet a többségi-kisebbségi, melynek értelmében megkülönböztethetjük a nemzet, valamint a kultúra és intézményrendszere magyarországi és a kisebbségi sorban élő magyarsággal rendelkező államokbeli helyzetét. Utóbbiakon belül különbséget tehetünk a tömbben élő, illetve a szórványban/diaszpórában élő magyarság között is, (AGÁRDI P. 2005). A különböző helyzetek különböző feladatokat rónak a kultúrára és intézményrendszerére, különböző lehetőségeket teremtenek és eltérő stratégiákat követelnek meg a nemzeti közösségektől. A kisebbségi élethelyzet (különösen a szórvány) a kultúrára és intézményrendszerére alapvetően a nemzeti identitás megőrzését rója feladatként, a korlátozott erőforrások erre fordítódnak.

Továbbá kisebbségi helyzetben magát, a kultúra megélését is egyfajta kettősség jellemzi, hiszen sajátossága, hogy két egymásra egyidejűleg hatással levő tényező befolyása alatt áll, ezt fontos figyelembe venni a kutatás során. A vajdasági magyar kultúra része a magyar nemzeti kultúrának, de ugyanakkor együttélési kultúra is, azaz a többségi szerb és más helyben élő kultúrákkal is folyamatos kölcsönhatásban áll (LOVAS I. (szerk.) 2011).

3. A kutatás földrajzi keretei

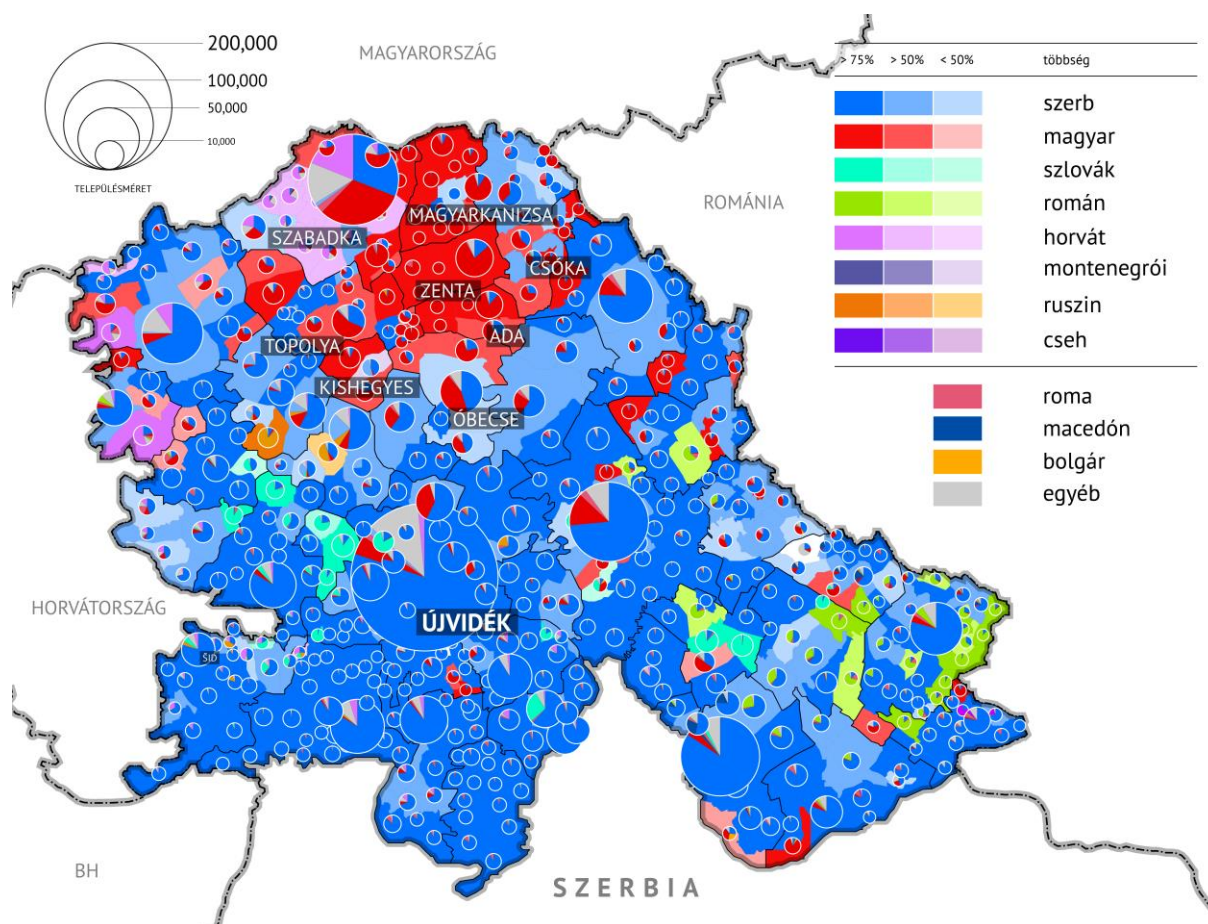
A Vajdaság egy történeti-földrajzi régió Közép-Európában az Alföld déli felén, mely 1920-ig kisebb megszakításokkal a Magyar Királyság, 1920 óta pedig (szintén nem kontinuuosan) Szerbia része (LŐRINCZNÉ BENCZE E. 2010). A területet a Duna, a Tisza és a Száva három tájegységre osztja (Bácska, Bánát, Szerémség). A régió évszázadok óta a magyar és a délszláv népesség kontaktzónája, melybe a 18. századtól kezdődően számos más közép-európai etnikum is betelepült. Bár a Vajdaság déli határsávja egy alapvetően stabil határ mentén fekszik, története belső és külső határváltozásokban bővelkedett az elmúlt három évszázad során (KOC SIS Z. et al. 2013). A Vajdaság ideája viszonylag fiatal *képződmény*, eredetileg a Kárpát-medence déli határán élő szerbek 1848-as, egy autonóm, közvetlenül a Habsburg hatalom alá szervezett területi entitás kialakítására irányuló területi követeléseik alkották. (GULYÁS L. 2007)

A térséget mind a szerb, mind a magyar emlékezet és nemzeti identitás az adott közösség területének tekinti, függetlenül attól, hogy az adott korszakban mely állam részét képezte és mely nemzet tagjai alkották lakosságának többségét. Ez a hétköznapi szimbolikában, a banális nacionalizmusok területén is megjelenik (TORSTI, P. 2004), az elmúlt két évtizedben pedig a hivatalos politikai diskurzusokba is bekerült (LÉPHAFT Á. 2011).

Az etnikailag vegyes jelleg, melyben dominálnak a magyar és a délszláv lakosok, az etnikai, nyelvi, vallási és kulturális határok egy széles frontier zónáját alkotják. Északkeletről délnyugat felé fokozatosan veszít a térség magyar jellegéből és erősödik a délszláv elem, annak minden jellemzőjével (nyelv, szimbólumok, építészet, konyha, populáris kultúra, kulturális intézményrendszer stb.). A térségre jellemző a kettős és többes identitások megléte, a vegyes házasságok viszonylag magas száma és a vajdasági regionális identitás is (LÉPHAFT Á. 2011, PAP N. 2013).

A Vajdaság Európa egyik valódi multikulturális régiója. A tartomány demográfiai története rendkívül változatos, az elmúlt évezredben a jellegadó folyamatai a magyar és a szerb etnikai szállásterületek váltakozó határtérség szerepéhez kapcsolódtak. A soknemzetiségű régió kialakulása az Oszmán birodalom balkáni előrenyomulásával indult, mely észak felé kényszerítette a térség délszláv lakóit, mindenek előtt Szerbiából és Boszniából. Az 1514-es magyarországi parasztfelkelés előtt a térségben egy csökkenő mértékű, de egyértelműen magyar többségű lakosság volt található, (KOC SIS, K. – KOC SIS-HODOSI, E. 1998) de a felkelés és a nem sokkal későbbi mohácsi csatavesztés (1526) katasztrofális demográfiai következményekkel (is) járt: a Kárpát-medence déli vidékeinek nagy területei veszítették el magyar lakosságukat. Röviddel a középkori magyar állam bukását követően a betelepülő szerb lakosság kialakította ritkás településhálózatát a mai Bácskában. A szerbek Nagy Vándorlása az Oszmán birodalomból (1690-től kezdődően, mindenek előtt a mai dél-Szerbia és Koszovó területéről) drasztikusan megnövelték a mai Vajdaság szerb lakosságának számát. A 17-18. századi Habsburg felszabadítás következtében számos etnikai csoport önkéntes vagy kényszerű, spontán, avagy tervezett migrációja indult meg a felszabadított területek benépesítésére. A 18. század közepétől ez eredményezte a térségben a nagy német, magyar, szlovák és ruszin "gazdasági migráns" tömegek megjelenését (KOC SIS, K. – KICOŠEV, S. 2006). A katonai határőrvidék szerb katonaparasztjai is kénytelenek voltak beilleszkedni a civil közigazgatás keretei közé (GAVRILOVIĆ, V. 2001). A betelepülések és betelepítések következtében egy etnikailag, nyelvileg, vallásilag, kulturálisan rendkívül heterogén, mozaikos térség jött létre, melyben a három nagy csoport (szerbek, magyarok, németek) a 19. század végén közel azonos arányban voltak jelen.

A 20. század során az etnikai összetétel drasztikusan megváltozott. 1910-et követően a szerb anyanyelvű lakosság aránya megduplázódott, a többieké visszaesett – amely nem zárja ki, hogy egyes kisebb csoportok létszámukat tekintve nőni tudtak. A többség abszolúttá válása alapvetően a bevándorlás következtében jött létre az 1. és a 2. világháborút követően. Az első után a magyarok létszáma esett vissza jelentősen, a másodikat követően pedig a némettség tűnt el szinte teljesen a térségből. (LÉPHAFT Á. 2011, GÁBRITY-MOLNÁR I. 2011). Az 1990-es éveket követően a lakosság száma csökkenésnek indult, melyben a negatív természetes szaporodás és az emigráció is szerepet játszik (1. ábra).

1. ábra: A Vajdaság etnikai összetétele a 2011-es szerb népszámlálás alapján (LÉPHAFT Á. 2014)

A Bácskai-síkvidék, az Alföld nagy részén elterülő Duna–Tisza-közének déli részét képezi, földrajzi tájegységek szerint középtáj. Két kistájra osztható, ezek közül a déli, a Bácskai löszös síkság nevet viseli. Ennek termőföldjei átlagosan is 45 aranykorona érték felett vannak, melyeket jellemzően szántóföldként hasznosítanak (SINKOVICS F. 2005). A Bácska területének 85%-a a trianoni határrendezések óta Szerbia ÉNy-i részét képezi, a Vajdaság Autonóm Tartomány nyugati területén fekszik. Három közigazgatási körzetre tagolódik: az Észak-bácskai, a Nyugat-bácskai és a Dél-bácskai körzetre.

Nyugat-Bácska Duna menti területei erdőkben igen gazdagok, a térség csaknem 5%-a erdős, ami több, mint 11 ezer ha (DIÓSI V. 2008). A körzet legfontosabb vizét a Duna jelenti, mely több mesterségesen kiépített csatornával is összeköttetésben áll. Nyugat-Bácska keleti részén a Telecskai-dombok településein korábban a szőlőművelés volt meghatározó, azonban ennek mára

már alig maradtak nyomai, napjainkra jellemzően inkább gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak. A nyugat-bácskai Duna mente földrajzi és természeti adottságainak köszönhetően kiemelkedő idegenforgalmi potenciállal bír, a falusi turizmusban rejlő lehetőségek hatékony kihasználásához szükség van arra, hogy a helyi közösségek felismerjék természeti és helyi kulturális értékeiket, illetve ápolniuk kell saját hagyományaikat.

A Nyugat-bácskai körzet (szerbül Zapadnobački oblast) területe 2 403 km², a 2011-es szerb statisztikai hivatal adatai alapján népessége pedig 188 087 fő, melyből a magyarok száma 17 576 fő. Közigazgatásilag négy községből (szerbül opština) áll, ezek: Apatin, Hódság, Kúla és Zombor, melyek közül az utóbbi a legnépesebb (85 903 fő), amely Zombor – mint körzeti és községi központ – mellett további 15 települést foglal magába. A körzet összesen 37 települést tömörít. (STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF SERBIA 2012)

A kutatásba bevont tizenhat település kiválasztásánál két szempont játszott meghatározó szerepet. Az egyik, hogy a magyar nemzetiségűek száma elérje a településenkénti 250 főt, vagy legalább a minimális arányuk elérje a 4%-ot. További feltétel volt az olyan települések kiválasztása, amelyeken napjainkban is valamilyen jellegű szervezett magyar kulturális élet folyik. A magyarok által lakott, de a statisztikai keretszámokat el nem érő, vagy szervezett magyar kulturális élettel nem bíró településeken ugyan nem készült kérdőíves felmérés, sem mélyinterjúzás nem történt, azonban tereplátogatást tettünk ezekben a falvakban is, innen származó tapasztalatokkal bővítve a kutatómunka eredményeit.

1. táblázat: A vizsgálatba bevont települések, lakosságszámuk és a magyar nemzetiségűek száma és aránya. (STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF SERBIA 2012)

Település	Lakosság (fő)	Magyarok száma (fő)	Magyarok aránya (%)
Apatin (Apatin)	17 411	732	4,2
Bezdan (Bezdan)	4623	2522	54,5
Cservenka (Červenka)	9001	371	4,1
Csonoplya (Čonoplja)	3426	525	15,3
Doroszló (Doroslovo)	1497	719	48
Gombos (Bogojevo)	1744	853	48,9
Kúla (Kula)	17 866	2310	12,9
Kupuszina (Kupusina)	1952	1543	79
Nemesmilitics (Svetozar Miletić)	2746	1135	41,3
Őrszállás (Stanišić)	3987	304	7,6
Regőce (Ridica)	2011	177	8,8
Szilágyi (Svilojevo)	1219	603	49,4
Szivac (Sivac)	7895	355	4,4
Telecska (Telečka)	1720	1231	71,5
Veprőd (Kruščić)	1852	217	11,7
Zombor (Sombor)	47 623	2851	5,9

A tanulmányban részletesebben vizsgált két település Zombor és Kúla. A települések városi ranggal rendelkeznek, azonban a magyar nemzetiségűek aránya mindkét esetben meglehetősen alacsony értékeket jelöl: Zomborban 5,9%, mely az összlakosságból 2851 főt jelent, Kúlán pedig 2 310 fő magyar él, ami viszont a teljes lakosság 12,9%-a (STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF SERBIA 2012). Ez a két település a városi rangjuknak megfelelően, illetve községi, sőt körzeti szinten is kiemelt szerepük miatt biztosítani képesek a magyar kisebbségi kultúra megéléséhez szükséges széleskörű infrastruktúrát. Ennek megjelenési formája lehet egy magyar művelődési közösségi ház biztosítása, mely helyet ad a különféle hagyományőrző csoportok foglalkozásainak, lehet egy magyar nyelvű könyvgyűjtemény fenntartása, vagy a magyar nyelven való oktatási és tanulási lehetőségek biztosítása óvodás szinttől, az általános iskolai magyar nyelvű tagozaton keresztül, – Zombor esetében középiskolai és felsőoktatás biztosítása is. Zomborban továbbá a legnagyobb vajdasági magyar pártnak a VMSZ-nek helyi szervezeti irodája is megtalálható, ahol élénk kisebbségi politikai élet folyik, és több módon igyekeznek segíteni és támogatni a helyi (és az egész Vajdaságban élő) magyarságot pl. a VMSZ Női Fórum kulturális programjaival, vagy egyéb tájékoztató jellegű lakossági fórumokkal.

A kisebbségi létben, így a kulturális megmaradásban is ezért jut megkérdőjelezhetetlen szerep e városoknak, emiatt tartottuk fontosnak Zomboron és Kúlán keresztül bemutatni Nyugat-Bácska kisebbségi kulturális életét és az ennek kereteket adó intézményrendszert. Mindkét település jelentős magyar kulturális vonzáskörzettel is rendelkezik, részben a kínálkozó magyar nyelvű oktatás lehetőségei miatt, másrészt olyan események jóvoltából, amelyek helyi szervezésűek, viszont több települést érintő programokat kínálnak (pl. találkozók, versenyek, megemlékezések stb.).

A tanulmányban igyekszünk egy komplex képet kialakítani az olvasóban a jelenlegi Nyugat-bácskai kulturális helyzetről, hiszen e terület egy meghatározó szeletét képezi a határon túli szórvány magyar közösségeknek.

4. A nyugat-bácskai kulturális intézményrendszer

Hasonlóan más kisebbségben élő magyarlakta közösségekhez, a nyugat-bácskai művelődési élet megnyilvánulásának mennyiségi és minőségi mérőszámát erősen meghatározza az adott körzetben (illetve az egyes településeken) élő magyarság lélekszáma. A körzetben élő legnépesebb magyar közösségek a két legnagyobb lélekszámú nagyvárosban; Zomborban és Kúlán élnek, viszont Bezdán, Kupuszina (Bácskertes), Bácsgyulafalva, Nemesmilitics és Gombos közösségei szintén meghaladják átlagosan az 1700 főt, de egyenként is elérik a legalább ezret a Szerb Statisztikai Hivatal 2011-es népszámlálási adatai szerint. (STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF SERBIA 2012)

A délszláv háború következtében a magyar kulturális intézményeket, műemlékeket ért károk, a médiumok beszüntetése és ellehetetlenítése, továbbá az anyaországba menekülők, majd onnan már vissza nem települők nagy száma anyagi és szellemi értelemben vett, nehezen pótolható veszteségeket okoztak egész Nyugat-Bácskának.

Napjainkban a kisebbségi terek művelődési élete összességében túlnyomórészt elkieserítő képet mutat, ennek ellenére azonban a magyar kultúra élni akarásáról is bizonyosságot tesz, és szerencsénkre szép számmal maradtak (és vannak utánpótlásként is újabbak) olyan lelkes értékőrzők, és szemléletformáló önkéntesek, akik segítenek az önazonosság megélésében regionális szinten.

Magyarország 2004 májusától az Európai Unió tagja lett, amely új lehetőségeket hozott a határon túli magyarság számára is. Egyrészt ez lehetőséget adott a Kárpát-medencei összmagyarság virtuális integrációjára, kulturális modernizációjára (AGÁRDI P. 2005, GULYÁS L. 2004), a magyar állampolgársággal rendelkezőknek kiugrási esélyt adott a fejlett Nyugat irányába történő könnyített elmozdulásra, illetve közvetetten, de pénzügyi forrásokat jelentett a kisebbségi magyarok számára.

„A művelődési színterek ügye létkérdés a vajdasági magyar kultúréletben.” – olvasható a *Vajdasági magyar kulturális stratégia 2012-2018* című középtávú tervezetben (LOVAS I. (szerk.), 2011; p. 47.), mely jól megfogja a művelődési szervezetek, egyesületek és azok munkásságának jelentőségét és hasznosságát. A vizsgált tizenhat település közül, a Szerbiai Statisztikai Hivatal 2008-as évkönyve szerint, egyedül Regőcének nincs legalább egy hivatalosan bejegyzett művelődési szervezete sem, mely tény a kutatómunkában feltárt adatok is alátámasztják. Szerencsére az általános kép viszont azt mutatja, hogy a településeken legalább egy művelődési/kulturális egyesület működik, sőt, van, ahol több is (pl. Bezdánban a Helyi Művelődési Közösség és a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület közös erővel tartja egyben a magyarok kulturális életét).

A Magyar Nemzeti Tanács 2010-ben meghatározta azokat a kulturális intézményeket, amelyek a magyar identitás megőrzésének és fejlesztésének szempontjából kiemelkedő jelentőséggel rendelkeznek. A kutatót települések közül Zomborban vannak ilyen intézmények, ezek a Laza Kostić Kultúr Központ, a Karlo Bijelicki Városi Könyvtár, a Zombori Levéltár és a Zombori Városi Múzeum. A művelődési egyesületek között a legnagyobb tagsággal és legaktívabb jelenléttel egyértelműen a kupuszinai Petőfi Sándor Művelődési Egyesület rendelkezik, majd ezt követi a bezdáni Helyi Művelődési Közösség, illetve a tartományi központban székelő Berta Ferenc Zsebszínház (LOVAS I. (szerk.), 2011). A művelődési egyesületeken belül a legjellemzőbb szakcsoportok a néptánc, a népdaléneklés, és a népzene, de kedvelt szakcsoport a kézimunkázók (szövés, kötés, hímzés, gobelinezés, foltvarrás, csuhébaba-készítés, gyöngyfűzés stb.), és az amatőr színjátszók köre, illetve akadnak az egyedibb érdeklődésűeknek megfelelő (néha csak időszakos jelleggel működő) társaságok, (sakk, teke, asztalitenisz klub...) is.

Természetesen a művelődési szervezetek helyet adnak független informatív tájékoztatóknak, magánszervezésű ünnepléseknek, és lebonyolítanak különféle tematikájú bálokat (pl. Arató-, Alma-, Kifli-bálok Gomboson az Arany János Művelődési Egyesület közreműködésével, Farsangi-, és Katalin-bál Kúlán a Népkörben, Szüreti-bál Kupuszinán stb.), valamint szerveznek irodalmi esteket is.

Értelemszerűen a nagyobb kultúregyesületek mellett megjelennek más szervezetek és társulások, melyek programjaikkal – illetve az évente megrendezett különféle „napok”, találkozók, időszakos kiállítások, vagy épp a településre jellemző ünnepek pl. a falualapításhoz kötődő Karó-ünnep Bácsgyulafalván stb. révén – szintén részesei a magyar önazonosság fenntartásának. A kifejezetten adott településhez kötődő legnagyobb tömegeket megmozgató események a két nagyobb városhoz kötődnek: az egyik, az évente megrendezett kúlai „Hagyományörző napok”, mely 2-3000 főt is vonz. Itt a folklór műsoron és a sportolási lehetőségen túl, a legnagyobb vonzerőt a birkapaprikás-főzőverseny jelenti. A másik esemény, ami Vajdaság-szerte ismert, és kétségtelenül Nyugat-Bácska legnagyobb jelentőségű magyar kötődésű ünnepe, az a zombori Magyar Nap, melyet augusztus 20-án rendeznek. A magyar államalapítási megemlékezéssel egybekötött Szent István napon (ő a „kétornyú” katolikus templom névadója, ami részben helyet ad a programoknak), eddig legtöbb 13 nyugat-bácskai település képviseltette magát, azokkal a magyar nemzetiségű csoportokkal, akik a kenyérszentelést követő felvonuláson zenészek kíséretében, színes felvonuláson

vesznek részt. Ilyenkor a felvonuláson, a különböző települések eltérő népviseleteibe öltözött táncoló fellépők sorakoznak fel.

Több település (pl. Csonoplya, Doroszló, Szilágyi) rendelkezik Önkéntes Tűzoltó Testülettel. Ezek az önkéntes szolgálat mellett kulturális funkcióval is bírnak, így fontos szerepet játszanak minden település életében; jellemzően rendelkeznek fűvőszemekarral, és bizonyos felvonulások, előadások keretében, de akár a halotti menetet kísérve is fellépnek.

A magyarság szellemi-kulturális értékein túl, a materiális emlékeket hivatott megőrizni és bemutatni a nyugat-bácskai körzetben több tájház (Bezdán, Doroszló, Gombos), melyekben nem csupán magyar tárgyi relikviák találhatók, de Bácska több nemzetiségének emlékeivel is megismerkedhetünk. Továbbá Doroszlón található egy helytörténeti múzeum, és a zombori múzeumban pedig a magyarsághoz kötődő kiállítási részleg várja látogatóit. Ezek mindegyikében van a hivatalos cirill írás mellett magyar nyelvű feliratozás.

A kisebbségi magyarság művelődési életének fontos eleme a magyarországi állami ünnepek és megemlékezések megtartása, ezzel is erősítve a nemzeti egységesség tudatát, annak ellenére, hogy Szerbiában ezek nem munkaszüneti-, hanem normál munkanapok. A vizsgált települések többségében tartanak helyileg szervezett megemlékezési műsorokat, koszorúzásokat az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alkalmából, ehhez kötődően megemlékeznek az aradi vértanúkról október 6-án (Zomborban viszont a helyi kötődésű Schweidel József vértanú emléktáblájának koszorúzására már 5-én sor kerül), és kisebb arányban, de 1956. október 23-t is felidézik, azonban a legfontosabb ünnep a korábban említett augusztus 20-i államalapítás napja.

A nemzetiségi megmaradásban mindig is nagy szerepe volt az egyházaknak (itt főként a római katolikus egyházra gondolunk, ill. kisebb százalékban a református vagy evangélikus egyházakra), kiváltképpen egy olyan országban, ahol a többség vallása pravoszláv. A kutatás eredményei szerint napjainkban is igen erős a vallás szerepe a mindennapi életben, az egyház szerepe megkérdőjelezhetetlen a művelődés terén, fontos centripetális erővel bír a közösség összefogásában és a közösségépítésben:

- Egyrészt a tulajdoni viszonyai miatt, mint a korábbi egyházi fenntartású iskolák esetében, pl. Kupuszinán.
- Továbbá az istentiszteleteken való összejövetele lehetőség miatt; mely eseményhez a templom, mint helyszín biztosított, a legfontosabb azonban, hogy a hívők magyar nyelven hallgathatják a liturgiát. Ugyan nem minden településen adott a lehetőség arra, hogy minden héten magyar nyelvű szentmise legyen (pl. az apatini Mária Mennybemenetele templomban háromhetente tartanak csak), de ahol megvalósul, ott ez is hozzájárul az identitásörzéshez.
- A fentiekén kívül a családi körben megtartott egyházi ünnepek jóvoltából; legszélesebb körben a Húsvéti és Karácsonyi ünnepkörről, a Pünkösdről vagy a „kisebb” ünnepekről, mint Vízkereszt, Nagyböjt, Nagyhét, Kisboldogasszony, Nagyboldogasszony van szó, de akár a csonoplyai Szent Család-várásról, vagy a Sarlós Boldogasszony napi búcsúról, a külai Rókus búcsúról vagy a szilágyi Szent István napi búcsúról, de a keresztelekről és házavatásokról is szólhatunk.

Az egyes plébániákon jellemző, hogy csoportfoglalkozásokat tartanak (pl. a gyerekeknek hittant tanítanak, gyermekműsort tanítanak be), vagy éppen kórusokat működtetnek, melyek egyházi ünnepeken, de akár szemléken is fellépnek. Az egyház a világi életben is megjelenik, a kupuszinai imacsoporthoz pl. imádkoztak, és egyházi énekeket is adtak már elő a Mária Rádióban, de már-már profán eseménnyé nőtte ki magát a búcsú jelensége is a kirakodóvásáraitól, melyeken szintén

adott a lehetőség a magyar közösségek kultúrájának megélésére. A kántoroknak szerepük van a környékbeli egyházi ünnepek és dalok gyűjtésében (Szalay Mihály - Bezdán), mindemellett a vajdasági magyar keresztény értelmiségiek civil szervezetbe gyűjtő Keresztény Értelmiségi Kör szintén jelentőséggel bír a magyar (illetve római katolikus) kultúra megőrzésében.

Az egyházi turizmus sem ismeretlen fogalom, a csíksomlyói búcsúra vezető „Feltámadási menet” déli útvonala pl. érinti Nemesmiliticset, – többek közt az áthaladó hívek és kegyeleti okok miatt újítták fel nemrég a helyi Kálváriát. Turisztikai látványosságnak számítanak települészerte a szentek szobrai, de egy-egy templomépület is építészeti érték.

A kisebbségi médiumoknak szintén nagy jelentősége van a nemzeti hovatartozás erősítésében, azon túl, hogy az anyaországi sajtóorgánumok széles spektrumából van választék, és a kisebb településeken élőknek is többé-kevésbé biztosított a hozzáférés. A magyarországi nyomtatott sajtó elérhető, de kevésbé jellemző olvasmány a vizsgált településen élőknek, ezeket többen online formában követik. A vajdasági nyomtatott újságok közül a legkedveltebbek a Magyar Szó, Családi Kör, Hét Nap, Jó Pajtás, illetve helyi/térségi jelentőséggel bíró lapok, pl. a Kúlai Kommuná, vagy a zombori székhelyű Dunatáj hetilap (volt), amely 2015 decemberében megszűnt forráshiány miatt, – ez utóbbi nagy felháborodást és csalódottságot váltott ki.

Nagyon fontos, hogy legyen önálló nemzetiségi média, hiszen ennek hiányában az nem egyéb, mint a „többségiek fordítói szolgálata” (*Kit érdekeli a (helyi) média?*, 2016). Online internetes oldalokról vagy televízióból szerzik be a legtöbben a napi információt; sokan olvassák a Vajdaság Ma és a Magyar Szó internetes oldalát. Többségében magyarországi televízió csatornákat néznek a vizsgált településeken élők, érdekes tehát, hogy gyakran jobban tisztában vannak az anyaországi eseményekkel, mint a Szerbiában vagy Vajdaságban történetekkel, vagy ezeket érintőkkel. Legnépszerűbbek a Duna Televízió, az M1, az ATV, de a kereskedelmi csatornákon sugárzott programokra is van érdeklődés, a helyiek közül pedig az Újvidéki TV-t (RTV), RTS-t nézik.

A rádióhallgatási szokások eltérőek, sokan hallgatnak anyaországi pl. Petőfi, Kossuth, vagy Bartók Rádiót, a Class FM, és a helyi Szerb Rádió és Televízió műsorait, vagy éppen horvát adókat. Sajnálatos módon a települési rádiókban alig jut egy-egy óra a magyar műsorok lejátszására, beolvasásra, sőt, a tartományi székhelyen még a magyar rádió is megszűnt, 2015 októberében. Látható, hogy a kisebbségi médiumoknak igen nehéz helyzetük van, és a kellő pénzügyi feltételek híján lehetetlen fenntartani intézményeiket. Pedig az anyanyelv, a nemzeti kultúra és az identitás megőrzésének aspektusából legalább annyira fontosak a (hely)történeti ismeretek, akárcsak a jelenkori események, viszont ugyan a többség számára lehet, hogy ezek nem is hordoznak mély jelentést, de a nemzetiség létét ez tükrözi (*Kit érdekeli a (helyi) média?*, 2016).

A vizsgált körzet településeinek többségében működik magyar nyelvű könyvtárral rendelkező könyvtári részleg (pl. Csonoplya), vagy teljes könyvtár (pl. Kúlai Népkör), esetleg több helyszínen is (Zombor: Bijelicki Károly Városi Könyvtár, Magyar Polgári Kaszinó könyvtára, Testvériség-Egység Ált. Iskola könyvrészlege). Ezekben szakkönyveken, lexikonokon kívül általános szépirodalmi témájú művek, verseskötetek, kortárs írók művei is vannak, és kölcsönözhetőek. Jellemzően a magyar művelődési otthonokban kapnak helyet, gyakran a helykihasználás miatt az olvasói tér egyben a művelődési ház egyéb funkciókkal ellátott tere is pl. titkársági iroda, szakcsoportok tevékenységének tere, de a könyvtár gyakran helyet ad olvasóköroeknek, irodalmi esteknek és kiállításoknak is. A könyvtárral részben helyi adományokból, a határon túli magyarságot segítő ajándékozó felajánlásaiból, pályázati úton nyert könyvekből vagy egyéb helyről származnak. Sajnos azonban ahol a magyarság számaránya alacsony, ott ahogyan oktatás sincs, könyvtár sincs, pl. Szivac.

Magyarnak lenni, a magyarsághoz tartozni, abban mutatkozik meg legfőképpen, hogy érzelmileg kötődünk a közös nyelvhez, a közös kulturális hagyományokhoz és a közös valláshoz. Mindez azt jelenti, hogy alapvető nemzeti hovatartozási kérdéskörbe tartozik a nyelvhasználat ügye, és az anyanyelvi oktatás. Egy '90-es években, a kisebbségi magyarság művelődési szokásairól elvégzett kutatás kimutatta, hogy az anyanyelv használata sokkal jelentősebb mértékben van jelen a rurális térségekben, mint a kulturális olvasztótégelyként felfogható városokban. Generációk közötti eltérések, és rétegkülönbségek azonban megfigyelhetők a falvakban is, tehát az olvasottabb, és kvalifikáltabb körökben erősebb a nemzeti azonosságtudat (AGÁRDI P. 2005).

A vizsgált térség egyébként is döntően vidéki attribútumokat mutat, a települések többségében pedig van valamilyen szintű oktatási intézmény (2. ábra). Azokon a településeken, ahol a magyarok aránya magasabb, – vagy a városi rang, a megfelelő infrastruktúra és a vonzáskörzetből érkező gyerekek miatt, – jellemzően van magyar óvoda és/vagy általános iskola (pl. Bácsgyulafalva, Bezdán, Doroszló, Kúla). Az iskolai magyar tagozaton minden tantárgyat magyarul tanulnak a gyerekek, de kötelezően tanulják a szerb, mint környezetnyelvet, és más idegen nyelveket is (M. CSÁSZÁR ZS. 2011). A Nyugat-Bácska körzet gyenge pontja, hogy egyedül Zomborban van középiskolai oktatás magyar nyelven (Dr. Ripp Rózsa Egészségügyi Középiskola), egyébként csak szerb iskolába vagy távolabbi városokba (Topolya, Zenta, Szabadka) tudnak járni. A magyar nyelvű főiskolai/egyetemi képzés lehetőségei is elég szegényesek; a PTE Egészségtudományi Kar által 2016 szeptemberétől meghirdetett Ápolás és betegellátás alapszakon Zomborban, vagy a Magyar Tanszéken Újvidéken van lehetőség anyanyelven tanulásra, – emiatt sokan Szegedre, Budapestre, vagy Pécsre mennek tanulni, esetleg más európai nagyvárosba.

Ellentmondásos képet mutatnak a magyar nyelv(ű) oktatás iránti érdeklődéssel kapcsolatos kérdéseinkre érkezett válaszok. Egyrészt, a vegyes házasságban élő szülők biztosítottabbnak érzik gyerekeik jövőjét, továbbtanulási lehetőségeit, ha az alapoktól kezdve szerb osztályba járnak, és a magyar nyelvvel legfeljebb nyelvápolás óra keretében találkoznak (de így az iskolai tanítás után, fáradtan, ez nem mutat nagy hatékonyságot). Másrészt viszont, az utóbbi időben megnövekedett a magyar nyelv iránti érdeklődés, és olyan gyerekek, akik szülei vagy nagyszülei közt vannak magyar felmenők, de akár teljesen szerb családból kikerülők is nagy lendülettel tanulják a magyar nyelvet. Igaz, ennek nem a hirtelen jött hazafiasság a magyarázata, hanem inkább az a tény, hogy a magyar állampolgárság megszerzésével az illető könnyebben tud az Európai Unió nyugatabbi tagországaiban (nem Magyarország a cél!) munkát vállalni, a jobb életminőség reményében letelepedni.

Sajnos az egyre általánosabbá váló népességcsökkenés a magyarságot sem kíméli, így egyre nagyobb gondot okoz az új tanévben a minimális gyerekszám „összegyűjtése”, hogy elindulhasson egy-egy tagozat, vagy pl. Zomborban a Testvériség-Egység Általános Iskolában több évfolyamot kell összevonni némely tárgyból (pl. testnevelés, rajz, ének-zene), az egy-egy osztályba járó alacsony létszám miatt. Több településen a kihasználatlanság miatt megszűnt a magyar nyelvű oktatás, legfeljebb anyanyelvápoló szakkörök és plusz órák keretében van lehetőség magyar nyelven tanulni (pl. Apatin, Veprőd, Őrszállás, Szivac), viszont a helyiek szerint így is szépen lassan, de asszimilálódik a magyarság a többségi társadalomba, a magyar nyelv pedig – főleg a kétnyelvűség következtében – kikopik a mindennapokból. Amely településeken vagy szállásokon nem adott a magyar nyelven való tanulás lehetősége, onnan a magyar szülők igyekeznek a környező települések iskoláinak egyikébe járatni gyereküket, mely megoldásához nagy segítséget nyújtanak a különféle támogatási rendszerek; amelyek részben kisebbségsegítő szerb állami támogatások, másrészt anyaországi források.

2. ábra: Magyar nyelvű oktatási intézmények és kulturális egyesületek a vizsgált területen.

Magyarországon változatos forrásokból áll az a finanszírozási rendszer, mely támogatja a külföldi magyar kulturális életet, és segít megőrizni identitásukat, hiszen ez vállalása, feladata, de felelőssége is a határon túlra szakadt magyarok irányába. A kormányzati pénzügyi támogatásokon túl alapítványok, egyéb (politikai vagy magán) szerveződések, önkéntesek, de az egyház is fordít összegeket a művelődés támogatására, célozva leggyakrabban az oktatást, és ezt a célintézmények sikeresen ki is használják.

Ilyen többek között a Magyar Kormány nemzetpolitikai stratégiájához kapcsolódó célok megvalósulására létrehozott pénzalap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., mely minden évben meghirdeti a „Szülőföldön magyarul” című programját, a nevelési, oktatási, taneszköz- és tankönyvtámogatáshoz, illetve hallgatói ösztöndíjhoz (pl. minden magyar tagozaton tanuló gyerek számára biztosít egy meghatározott összegű pénzbeli támogatást). A Magyar Nemzeti Tanács (amely Szerbia kisebbségi önkormányzati szerve, működését a szerb és magyar kormány is támogatja kb. 30-70%-ban) finanszírozza az iskolai „taxi szolgálatot”, hogy a vidéki gyerekek is eljussanak a magyar iskolákba. Az MNT intézményesült alapítványa, a Szekeres László Alapítvány is rendszeresen ír ki pályázatokat. Ezekkel az értéketermelő programok megvalósításán túl taneszközöket (pl. iskolapadok, székek, laptop) vásárolhatnak, vagy éppen a Magyarországra irányuló ki-

rándulásokat finanszírozhatják, de itt is lehet különféle ösztöndíjakra, oklevél-honosítási támogatásra, jogsegély-szolgálatra igényt tartani, illetve pályázni. A magyar nyelvű médiát, a kulturális rendezvényeket, az épület-felújításokat, vagy a szoboravatásokat is sok esetben támogatja a magyar állam.

5. Összegzés

Zombor és Kúla városai községi központok, a vizsgálati terület legnagyobb települései, ahol a nyugat-bácskai magyarság jelentős része él. A valamikori vármegyeközpontban, Zomborban megközelítőleg 6 százaléknyi a magyar lakosság aránya, mely több, mint 2500 főt jelent, míg Kúlán 2300 magyar lelket számlálhatunk. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy a fentebb említett városok jól mutatják be a kutatott szórvány-magyar terület kulturális sajátosságait, értékeit földrajzi, politikai földrajzi kontextusban.

A magyar identitás megőrzésében megkerülhetetlen szerepe van a magyar nyelv, anyanyelv oktatásának, gyakorlásának. A vizsgált településeken egyaránt működik magyar nyelvű óvoda és általános iskola is, míg Zomborban középiskolai képzés és felsőoktatás is zajlik magyar nyelven, utóbbit anyaintézményünk, a PTE szervezi.

A hazai kultúra megjelenítése és ápolása elképzelhetetlen lenne megfelelő infrastrukturális szervezeti rendszer megléte nélkül. Nyugat-Bácska kiváltságos helyzetben van, ugyanis a települések jelentős hányadában találunk magyar nyelvű művelődési intézményt, melyek a lehetőségeikhez mérten a legtöbb alkalmat biztosítják az anyaországi kultúra megőrzésében, továbbörökítésében. Mindezen kulturális intézmények működése megvalósíthatatlan lenne finansziális támogatások nélkül. Az anyagi biztonság megteremtése a legtöbb egyesületnek évről-évre kérdéses, de az anyaországi támogatási struktúra lehetővé teszi a pénzügyi hozzájárulás meglétét, megvalósítását.

Vajdaság észak-nyugati részén elterülő, erősen szórvány jellegű Nyugat-Bácska sokszor erején túl teljesítve tartja életben a magyar közösségeket, melyhez a szakrális és kulturális ünnepek, megemlékezések, emlékezeti helyek, kulturális programok megléte rendkívüli módon hozzájárul, így a magyar identitás jövője a vajdasági diaszpórában a közeljövőben is biztosítottak tudható.

Irodalomjegyzék

- AGÁRDI P. 2005: A magyar kultúra és média a XXI. század elején. Pécs, PTE FFEK
- DIÓSI, V. 2008: Nyugat-Bácska magyar lakta településeinek gazdasági és társadalmi fejlesztési lehetőségei – In: SOMOGYI S. (szerk.): Évkönyv 2007. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/srb/rtt_evkonyv_2007/pages/011_Nyugat_Bacska_magyar.htm
 (Letöltés dátuma: 2016.11.04)
- GAVRILOVIĆ, V. 2001: A Tiszai korona-kerület. – In: RADICS, K. (szerk.): Vármegyék és szabad kerületek I–II., Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, pp. 349–354.
- GÁBRITY-MOLNÁR I. 2011: Az interetnikus konfliktusokról Vajdaságban 10 évvel a háború után. – In: KUPA L. (szerk.): Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Pécs, pp. 162–176.
- GULYÁS L. 2004: A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió rövid története 1997-2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv, Szeged, pp. 5-14.
- GULYÁS L. 2007: Történeti áttekintés. – In: NAGY I. (szerk.): A Kárpát-medence régiói 7, Vajdaság. Dialóg-Campus, Pécs-Budapest, pp. 76–148.
- KOCSIS, K. – KICOŠEV, S. 2006: Ethnic Processes in the Carpatho-Pannonian Area (1989–2002). – In: KOCSIS, K. *et al.* (szerk.): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002). MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, CD-ROM.
- KOCSIS, K. – KOCSIS-HODOSI, E. 1998: Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin, MTA, Budapest.
- KOCSIS K. – TÁTRAI P. – GÁBRITY MOLNÁR I. – TAKÁCS Z. 2013: A Vajdaságot érintő migráció s annak történeti előzményei. Tér és társadalom, 27/2, pp. 35-54.
- LÉPHAFT Á. 2011: Szerb térnyerés a Vajdaságban. Közép-Európa Közlemények 14-15, pp. 109–118.
- LÉPHAFT Á. 2014: A lehetséges autonómiák földrajzi alapjai a volt jugoszláv térben. – In: VÉGH A. (szerk.): A kisebbségek geopolitikája. VIII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia, Pécs, pp. 44–67.
- LOVAS I. (szerk.) 2011: *Vajdasági magyar kulturális stratégia 2012-2018*. MNT Közigazgatási Hivatala
- LŐRINCZNÉ BENCZE E. 2010: Trianon és Magyarország déli határrégiói. Közép-Európai Közlemények, 3/4, pp. 69-76.
- NIEDERMÜLLER P. 2000: A nacionalizmus kulturális logikája a posztoszocializmusban. Századvég 16 (2000/tavaszi), pp. 91–109.
- M. CSÁSZÁR ZS. 2011: Kisebbség-oktatás- politika a Balkánon. Közép-Európai Monográfiák, Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, p. 160.
- NORA, P. 2003: Emlékezet és történelem között. Múlt és jövő, 14/4, pp. 3-16.
- PAP N. 2013: Hungary, the Balkans and the Mediterranean. Publikon Books, Pécs, 212 p.
- SINKOVICS, F. 2005: Kién lesz a Délvidék? (Online)
<http://www.demokrata.hu/cikk/kie-lesz-delvidek>
 (Letöltés dátuma: 2016.11.04)
- STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF SERBIA 2012: 2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia, Population, Ethnicity, Data by municipalities and cities. Belgrád, 120 p.

<http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>

(Letöltés dátuma: 2016.11.18.)

TAYLOR, P. J. – FLINT, C. 2000: Political geography. Prentice Hall, 412 p.

TORSTI, P. 2004: History Culture and Banal Nationalism in post-War Bosnia. Southeast European Politics, 5/2–3, pp. 142–157.

Ism. (2016.02.27). *Kit érdekel a (helyi) média?* Vajdaság Ma (online).

<http://www.vajma.info/cikk/vajdasag/19765/Zombor-Kit-erdekel-a-helyi-media.html>

(Letöltés dátuma: 2016.03.29.)

A gyulai vár 1566. évi török ostroma

Dusnoki-Draskovich József¹

ABSTRACT

Keywords: Pasha Pertev, László Kerecsényi, border fortress, siege, German newsletters, Italian Bastion

The two major targets of the 1566 campaign of Sultan Suleyman were two key castles of the defensive system established inland Hungary, Szigetvár and Gyula. The essay describes the condition of the border fortress, its equipage of firearms and the number of soldiery. The attackers possessed not only the necessary numerical superiority, but also artillery advantage. The course of the siege and its stages are described on the basis of contemporary sources (reports, letters, German newsletters) and subsequent narrative sources.

It is illuminated that the fight in defense of Gyula was no less heroic than that of Szigetvár. The Turks seized the outer castle (cavalry castle) and, after a prolonged struggle, the inner castle as well (i.e. the palisade-fortress, built in the 1550s and 60s). The defenders were confined in the Gothic brick castle, built in the 15th century. In the hopeless situation, László Kerecsényi started negotiations about the surrender of the castle. He and Pasha Pertev agreed on a 8-day ceasefire and safe passage. The retreating soldiers, however, were attacked perfidiously by the Turks and Kerecsényi was captured.

The 63-days siege of Gyula (2nd July through 2nd September) was one of the most prolonged of contemporary castle sieges in Hungary. The reason for the fall of the border fortress was usually found in the personality of Kerecsényi. He was accused of defeatism, cowardice, even treason, that is, he was made into a scapegoat.

A gyulai vár 1566. évi török ostroma

Az Alföld délkeleti részén fekvő Gyula város történetének legnevezetesebb eseménye bizonyára a vár 1566. évi ostroma volt. A vár 1552-től tartozott a királyi végvárok sorába. Temesvárt éppen abban az évben foglalta el Ahmed pasa serege, így ennek a végvárnak a szerepét Gyula vehette át. A 15. század első évtizedeiben épített gótikus téglavárat azonban komoly ostromnak is ellenállni képes erőddé kellett kiépíteni.

Az 1550-es évek közepére az I. Ferdinánd király kezében lévő területeken, az Adriától Erdélyig, vagyis délkeleten egészen Gyuláig megkezdtek az új védelmi rendszer kialakítását. A központi hadvezetés irányítása 1556 végétől az Udvari Haditanács kezébe került. Hat végvidéki főkapitányságot és négy, ezeket kiegészítő kerületi generalátust állítottak fel. Gyulához ezek közül a Kassa székhelyű felső-magyarországi végvidéki főkapitányság esett legközelebb, amelynek főkapitánya, Schwendi Lázár (Lazarus von Schwendi) egyben a felső-magyarországi kerületi főkapitányi tisztet is betöltötte Gyula ostromának idején.²

¹ PhD, történész, Gyula.

² Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz) – TSZ 1996. 2-3. 163-219.; Uő.: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp. 2010. 149-152. /História Könyvtár Monográfiák 27./ és Egy meghatározó kapcsolat Európa és

Gyula helyzete azonban sajátosan alakult. Az 1559-ben bárói címet nyert Kerecsényi László 1560-66-ban a gyulai vár (és Gyula mezőváros), egyben az alsó részek főkapitánya (alföldi vagy tiszántúli főkapitánynak is nevezték) volt, és főkapitányként ő maga 150 lovast tarthatott. (A vártartományhoz tartozó hat vármegye közül Békés és Zaránd vármegye főispánjának is őt nevezte ki az uralkodó.)³ Az alsó részek főkapitányának tisztségét még Mátyás király hozta létre 1479-ben a törökkel szembeni védelem céljából. 1550-ben Temesvár központtal megpróbálták újjászervezni. Temesvár eleste után Várad lett a székhelye és a váradi püspök állt az élén, de 1557-ben a város az erdélyiek kezére került. Az 1560-as évekre Gyula földrajzi fekvése miatt olyan előretolt helyőrségnek számított a török hódoltság és az erdélyi fejedelemség szorításában, amelynek elfoglalása már csak idő kérdése volt.⁴ Kerecsényi 1558-ban nem is fogadta el a felajánlott várkapitányságot, hanem mást javasolt maga helyett. 1560-ban viszont mégis elvállalta, bizonyára eladósodása miatt (ugyanis megvette Nikolsburg várát hatvanezer forintért). 1562-ben még lemondhatott volna, hiszen az ellene felmerült panaszok miatt a leváltását fontolgatták. Miksa főherceg atyjához, Ferdinánd királyhoz március 13-án intézett levelében azt fejtette ki, hogy Kerecsényi igen sokat tett a várért és kitűnő katona, de a városi polgárság és a jobbágyság utálja, s ezért nagyon szükséges volna helyette mást kinevezni várkapitánynak. 1564-ben – miután a kamarai vizsgálat nem talált különösebb visszaélést – feltétlenül meg akarták tartani tisztségében. Kemény tárgyalással sikerült kedvező egyezséget kivínnia a vár ellátását és a katonaság fizetését illetően.⁵ 1566 tavaszán le akart mondani, és csak feltételei (megfelelő számú katona, hadfelszerelés, a zsoldtartozás kiegyenlítése és további két vagy háromhavi zsold megelőlegezése) teljesítése esetén volt hajlandó arra, hogy újra elfoglalja a gyulai kapitányságot.⁶ Tehát úgy tűnik, hogy a saját egyéni érdekét tekintve rosszul taktikázott.

A kiépülő védelmi rendszer kulcsvárai vagy fővárai a helyi katonai közigazgatás központjai is voltak, és mintegy 1000-1500 fős katonaság védte őket. Ezeket a nagy erődöket már kőből építették, de Gyula, Szigetvár és Kanizsa végvárait főként palánkfalak védték.⁷ A katonaság létszámát nézve Gyula a kulcsvárak és a második vonalba tartozó nagyobb erősségek (400-600 katonával) között helyezkedett el, az 1560-as évek elején 850-1000 fő körüli őrségével, amelyet az 1566. évi ostromra sikerült mintegy 2000 főre (vagy pár százal többre) felduzzasztani.⁸ A

Magyarország között a 16. század második felében: Lazarus Freiherr von Schwendi (1522-1583). In: Egy emberöltő Kőszeg szabad kir. város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. Magyar László–Tilcsik György. Szombathely, 2003. 101-120.

³ Pálffy: A Magyar Királyság. 168-169.; GyO 329., 344., 380., 390. és 392.

⁴ BT I. köt. 133. és 140.; Pálffy: A török elleni védelmi rendszer. 170., 185. és 192.

⁵ Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz. 1553-1562. Közli: Komáromy András. Történelmi Tár. 1906. 103-138. és 246-265. 258.; BT I. köt. 147-151.; GyO 275., 332., 345-346., 355., 383., 391-394.; GyT I. köt. 144. és 159-161. „Kegyetlen cselekedetei” (az adók keményebb beszédese, a nép várerődítési munkákra hajtása) miatt már 1561-ben megindult a jobbágyság tömeges szökése a gyulai uradalomból.

⁶ A király nem fogadta el a lemondását, a feltételeit pedig csak részben teljesítették. (GyO 413. és 416.)

⁷ Pálffy: A Magyar Királyság. 152. és Domokos György: Az olasz várépítéshet és alkalmazása a magyar végvári rendszer kiépítésében. In: Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger, 1997. 179-203. /Studia Agriensia 17./

⁸ BT I. köt. 149-150., 167-168. és GyT. I. köt. 211. Itt is csak becslés lehetséges. Schwendi 1566. márc. 20-án írta, hogy 250 német gyalogos van Gyulán. Ezután még 400-at küldött oda. Henyei Miklós kapitányt április elején kevés számú lovassal küldte Gyulára (később száz lovasáról és gyalogjáról írta), de azt nem tudjuk, hogy időközben a gyulai őrség száma miként alakult. Jörger kapitány azt jelentette, hogy a vár 2000 főre van ellátva élelemmel egy teljes évre. Schwendi május 28-29-én még 200 (majd 300) puskásról és 200 cseh sáncásóról írt, akiket Kerecsényinek kelleni küldenie, ami nehezen fog menni, de megpróbálja. A zsoldról is megállapodtak: a Károly főherceg által adott tízezer forintot megosztja Kerecsényivel, ezzel és a már megkapott négyezerrel kielégítheti a zsoldosokat. Kérdéses, hogy Kerecsényi megkapta-e a katonák egy részét. A pénzt (amit Schwendi szerint a debreceniekkal akar Gyulára vitetni) és a szóban forgó ágyúkat csak erős katonai kísérettel hozhatta Gyulára. Így a várvédők létszáma talán néhány

korabeli várostromoknál a tűzfegyverek már döntő szerepet játszottak. Domokos György szerint a 16. század második felében a fővárakban 20-50 ágyú volt, de ezeknek a nagyobb részét az 1-12 fontos mezei ágyúk tették ki, kevesebb volt a 20-120 fontos ostromágyúból (faltörő vagy öregágyú).⁹ Nem ismerjük a gyulai vár ágyúinak pontos számát sem, de bizonyosan az alsó határhoz, azaz a húszhoz állhatott közel, és nagy része mezei ágyú lehetett. Schwendi 1566. április 18-án kelt jelentésében külön lapon sorolta fel a Gyulára kért hadfelszerelést: az öt nagy bástyára egy-egy ostromágyú, továbbá 5 haubic („Haufnitz”), 5 mozsárágyú és 14 sólyomágyú („Falkaunen” és „Falkonete”), valamint 200 nehéz szakállas és 400 szakállas. A vár Énekesnőnek („Singerin”) nevezett ágyújához 400 golyót és egyebek mellett még 4 ágyúmentert és 20 pattantyúst is igényeltek.¹⁰ Ebből az derül ki, hogy lényegében egy komplett tüzérségre lett volna szükség, bár arra is gondolhatunk, hogy azért kértek ilyen nagy számú ágyút, mert tisztában voltak azzal, hogy az igényeltnek úgyszólván csak a töredékét kaphatják meg. Schwendi ekkor azt írta Károly főhercegnek, hogy ágyút nem küldhet. Május 28-án pedig azt, hogy nem adhat annyi ágyút és lőport, amennyit Kerecsényi kér. Küldeni fog 30 mázsá puskaport, és reméli, hogy a haubicokat is sikerül bevinni, mert ezekre van leginkább szükség a várfalak oldalazó lövéséhez.¹¹ Nincs adat arról, hogy az éppen Gyulára induló Kerecsényi megkapta-e az említett ágyúkat.

A másik kérdéses pont a végvár állapota volt. Négy védelmi vonalat különíthetünk el. Legbelül állt a szabályos trapéz alakú, kaputornyos téglavár. Ez továbbra is fontos szerepet játszott, hiszen vastag és magas falai, épületei viszonylagos biztonságot nyújtottak a védőknek. (Itt lehetett főzni, enni, pihenni, sebesülteket ápolni, itt voltak a tároló helyiségek, istállók stb.) Tornyáról, falairól, lőréseiből, ablakaiból eredményesen tüzelhettek is a támadókra. Még szintén a 15. század első felében épült e körül egy hasonlóképp trapéz formájú külső vár téglából és kis tornyokkal. Később a délnyugati sarkára egy ágyútornyot építettek. (Mindez ma is látható.) Ez a védelmi vonal addig bírt jelentőséggel, amíg a végvár ki nem épült. Erre utal az is, hogy védelmi erejét növelendő a további három sarkára kerek bástyákat építettek, de már nem téglából, hanem palánkfallal. Az 1566. évi ostromkor ez a védelmi vonal már nem töltött be különösebb funkciót (fedezéket jelenthetett még), az egyik kerek bástyát le is bontották. A 16. századi olasz rendszerű várépítészet szempontjából ez a vár elavult és túl kicsi volt, tehát a tulajdonképpeni erőd vagy végvár kialakítása volt a sürgős feladat. Ezt úgy oldották meg, hogy az előbbi körül felépítettek egy öt bástyával ellátott palánkvárat (ez még nem volt teljesen kész 1561 elején), amelyet azután belső várnak neveztek a források, amelyek többnyire nem is említik az előbb leírt védelmi vonalakat. Délkelet felől pedig ehhez kapcsolódott az új külső vár vagy huszárvár, amelynek négy bástyája volt.¹²

százzal kétezer fölé emelkedhetett. (Károlyi Árpád: Regesták a bécsi cs. kir. állami levéltárból. BRMTÉ VIII. köt. 1881/82. 27-56. 42., 47-49., 51-52.; GyO 413., 415., 419.)

⁹ MAMÜL I. köt. 46.

¹⁰ GyO 415. (Itt szerepel helyesen a sólyomágyúk száma. Többen tévesen sugárágyúnak fordítják.) Amikor 1561 márciusában Kerecsényi átvette a várat, 10 használható ágyú volt benne. Ő hozott magával hatot, valamint 300 szakállast. Ágyúöntő mestert is említenek, de nem tudjuk, milyen eredménnyel működött. (GyO 335-337.; GyT I. köt. 196-198.)

¹¹ Főleg kartácslövéshez használták. Károlyi: i. m. 43. és 51. Veress Endre szerint már nincs meg Kerecsényi jelentése, amelyet Miksa királynak írt, miután június folyamán bejutott a várba. (GyO 421.)

¹² Scherer Ferenc (GyT I. köt. 180.) és őt követve mások is próbálkoztak azzal, hogy a négy védelmi vonal mindegyikének különböző elnevezést adjanak: belső vár, derékvár, külső vár és huszárvár. Korábbi tanulmányomban én is ezt vettem át. Duszoki-Draskovich József: A gyulai vár 1566. évi ostromának időrendje. In: uő.: Nyitott múlt. Tanulmányok a történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyula, 2000. 126-137. /Gyulai Füzetek 12./ Ezzel az egyik probléma az, hogy a korabeli szóhasználatban a külső vár és a huszárvár ugyanazt jelenti. A másik pedig az, hogy a források túlnyomó része csak az 1550-60-as években felépített végvárról, illetve annak belső és külső

Vannak adatok arról, hogy az 1550-es években folyt a végvár építése, de ezek alapján nem lehet világos képet alkotni.¹³ Amikor 1561 februárjának végén Kerecsényi Gyulára érkezett a várkapitányság átvételére, itt találta Paolo Mirandola itáliai várépítésszt, akit a következő év március 12-ig nem is engedett el innen.¹⁴ Megérkezése után néhány héttel Kerecsényi arról tájékoztatta Nádasdy Tamás nádort, hogy a várarkot kellene feltölteni és arra építeni az új várfalakat, azután pedig új árkot ásni. Mindez rengeteg munkával járna, könnyebb lenne akárhol a mezőn újonnan várat építeni.¹⁵ Ebből arra következtethetünk, hogy Mirandola megbeszélte Kerecsényivel a teendőket és nyilván le is rajzolta számára átépítési tervzetét. Az egyik alaprajzon az általunk előbb leírt, akkor meglévő védelmi vonalakon kívül a tervezett erőd is látható vékony vonallal meghúzva (1. ábra).¹⁶ Mirandola célkitűzése világosnak tűnik: a végvár alapterületét megnövelve egy szabályos téglalaphoz közelítő alaprajzot kell kialakítani, a téglalap négy sarkán – a meglévőkhöz képest – hatalmas olaszbástyákkal (pontosabban ó-olaszbástyákról van szó). A téglalap hosszanti oldalainak a közepére pedig egy-egy téglalap alakú segédbástyát (piattaforma) tervezett, mivel ezeken az oldalakon túl nagy egymástól az olaszbástyák távolsága. A bástyákban kialakítandó kazamatákról is említést tesz a tervezett erőd alaprajzán.¹⁷

Kerecsényi elkeseredése teljesen érthető: valóban nagyrészt új várfalakat és bástyákat kellett volna építeni, jelentős mértékben a várárok vizére, úgy, hogy új árkot kellett volna ásni, ráadásul a már megépített palánkvár nagy részét le kellett volna bontani. Tehát az a sziget, amelyre a 15. századi vár épült, kicsinek bizonyult ahhoz, hogy egy korszerű, olasz rendszerű erődöt építhessenek rajta. Kerecsényi gyors tempóban folytatta az építkezéseket, de – amint azt a későbbi, 1695-ből és 1722-ből származó ábrázolások mutatják – valamiféle kompromisszum született.¹⁸ A megoldás lényege abban állt, hogy a meglévő palánkfalakat új cölöpsorokat leverve kifelé szélesítették, ameddig csak lehetett, vagyis a vízig.¹⁹ A feleslegesnek ítélt kis bástyák így

váráról (huszárváráról) ír. Itt én is ezt fogom tenni. Ha mégis említik a 15. századi várat, akkor azt világosan körülírom (pl. a gótikus téglavár).

¹³ GyT I. köt. 179-180.

¹⁴ GyT I. köt. 183-184. Korábban Szigetvár kiépítésén munkálkodott.

¹⁵ GyO 337.

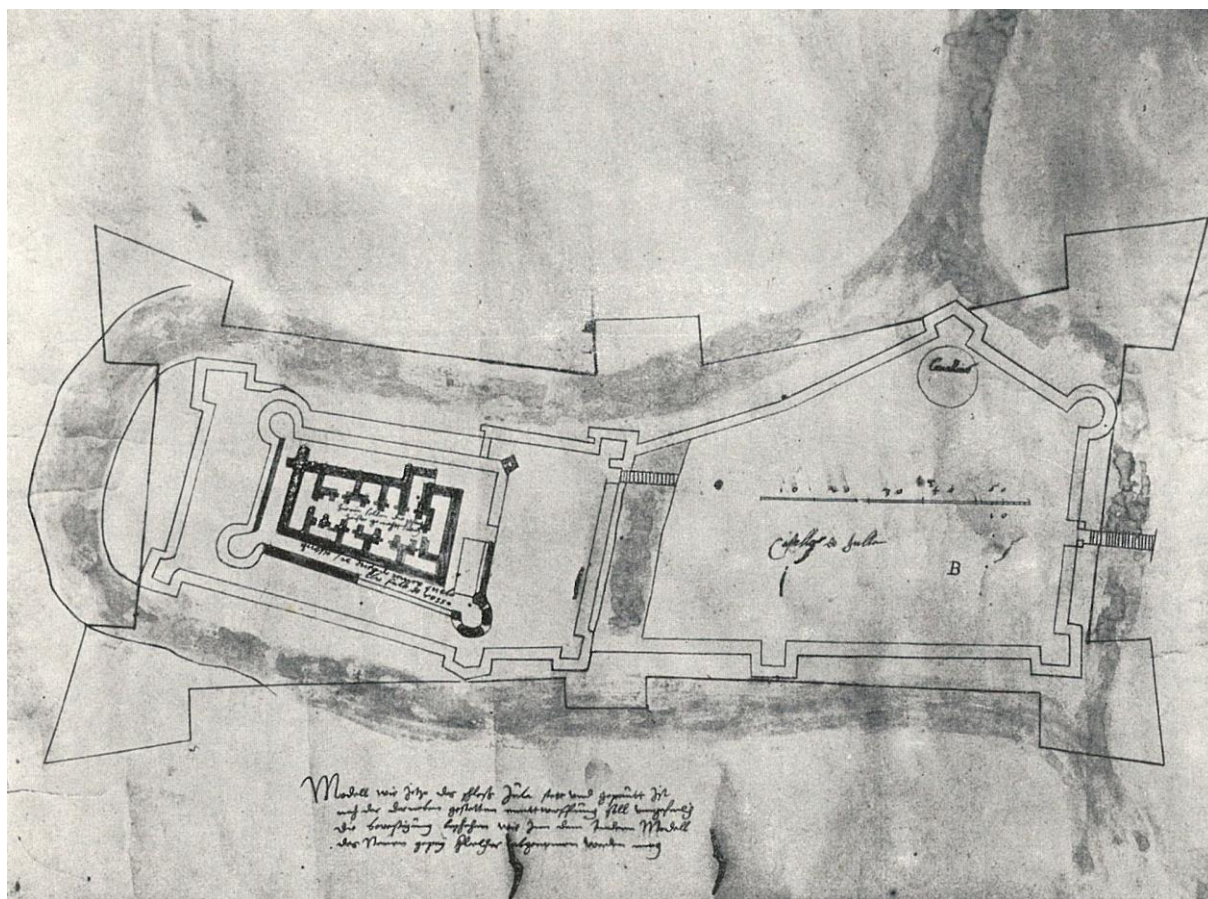
¹⁶ GyO 356. Mirandola alaprajzát és tervrajzát Veress Endre lemásoltatta a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban, és a gyulai múzeumnak ajándékozta. Az érdekesebbet, amely a meglévő és a tervezett várat is ábrázolja, Scherer publikálta. (GyT I. köt. 181.) Vastag vonallal jelöli a téglából épült falakat. A másik rajzon csak a tervezett erőd alaprajza látható. Veress közli a rajzokra írt német és olasz szövegeket, évszám nem olvasható rajtuk. Teljesen egyetértek Schererrel abban, hogy a meglévő vár alaprajza a Kerecsényi előtti építkezésekről ad felvilágosítást, tehát az 1561. évi állapotot tükrözi. (GyT I. köt. 180.) Mirandola 1562 márciusában vitte magával a tervrajzokat Bécsbe, az Udvari Haditanács irodájában akkor írhatták rájuk, hogy a vár jelen állapotát, illetve a megépítendő várat mutatják, emiatt közlik általában 1562-es évszámmal.

¹⁷ Uo. Lambert Lambion mérnök 1695-ben, a vár visszafoglalása után készített egy színes térrajzot a várról. Ezen szerepel (5. pont) a huszárvárban lévő, a várfalhoz épített belső ágyútorony (Katze vagy Kavalier). Ez után olvasható: 6. Fából készült kazamatával a védmű alatt. 7. és 8. úgyszintén. A 6-os szám a huszárvár keleti olaszbástyájába, a 7-es és a 8-as a belső vár két olaszbástyájába van írva, tehát ezekben jelöl kazamatát. (GyO 457. E szöveghez tartozik a 454. oldal utáni kép, ugyanis az oklevéltárban felcserélődött Lambion és Porthen ezredes ábrája.)

¹⁸ Mirandola tervrajzai mellett Mathis Zündt nürnbergi rézmetsző látképet kell említeni 1566-ból. (Közölte: GyT I. köt. 86.) Zündt informátora a várost és környékét jól ismerte, de a vár rajza pontatlan, és az 1564 körüli állapotot mutatja. A Wilhelm Dilich, majd Hieronymus Ortelius krónikájának kiadásai révén elterjedt látkép sokkal kevésbé hiteles. Közvetlenül a vár visszafoglalása után, 1695. jan. 19-i jelentésével küldött a várról egy alaprajzot Philipp Jacob von Porthen ezredes. (GyO 455-456. és 459.) Lambion említett térrajza annyiban pontatlanabb, hogy a huszárvárnál a valóságosnál eggyel több bástyát ábrázol. 1722-ben készült Leopold Franz Rosenfeld mérnök-kapitány alaprajza (2. ábra). (GyT I. köt. 284. Másolata a BÉML-ben.)

¹⁹ Itt köszönöm meg Liska András régész szíves segítségét és fontos információit. A feltárások során helyenként 9-13 cölöpsor (valamint vesszőfonadék) maradványait találta meg, mivel az egyszer már leverte tölgyfa cölöpöket nem húzták ki. A cölöpsorok között vizes agyaggal töltötték fel, amelyet alaposan ledöngöltek. A külső cölöpsort vesszőkkel is körülfonták és sárral, agyaggal tapasztották be.

egyszerűen beépültek az új palánkfalba. A szükséges bástyákat pedig hasonló módon igyekeztek megnagyobbítani. A belső vár északkeleti végén látható két nagyobb olaszbástya (ezeknél a vizesárok vonala is változást mutat a rajzokon), a délnyugati sarkán a két kisebb bástya helyett egy nagyobb, háromszöghez hasonló alakú bástya épült (amely a segédbástya funkcióját tölthette be). Az ellenkező, délkeleti sarkon viszont az eltüntetett kis bástya helyére nem került segédbástya. Ezt a belső várat nemcsak palánkfal, hanem egy belső vizesárok is elválasztotta a külső vártól (huszárvár). A királyi biztosok 1564 júniusában azt jelentették, hogy három nagy bástya van, és most már a külső várat kell megerősíteni három bástyával. A palánkfal 9-9,50 méter széles (a régészeti feltárás szerint alul valójában még szélesebb) és 9,50 méter magas. A vár árka mintegy 18 méter széles és egy kopja mélységű (több 2 méternél).²⁰ A külső vár (huszárvár) esetében a falak hasonló kiszélesítése után végül két olaszbástya maradt meg. A közöttük húzóódó várfalat (kurtina) nem sikerült teljesen egyenes vonalúvá átépíteni, de a kiszögellésnél lévő rondellából csak egy egészen kicsi bástya maradt meg. Így végül tényleg öt nagy bástya erősítette a megújult végvárat. A délkeleti olaszbástya mögött Mirandola egy ágyúdomb (cavallero) alapját jelöli egy körrel,²¹ később ezt már körülfalazott ágyútoronyként ábrázolták, amely az olaszbástya mellett közvetlenül a várfal belső oldalához épült.

1. ábra: Paolo Mirandola: A gyulai vár alaprajza és átalakítási terve, 1561 (GyT I. köt. 181.)

²⁰ GyO 387-388. A várat a Fehér-Körös és a Sarkadi tó (amelyet a Fehér- és a Fekete-Körös vize táplált) vize vette körül. Zündt vedutáján úgy látszik, hogy észak felől nem is volt szükség várárookra. Áradás idején talán így volt, de a nyári szárazságkor a tó vize leapadt, mocsár maradt a helyén.

²¹ Zündt metszetén látható az ágyúdomb, de tévesen a rondella, és nem az olaszbástya mögött.

Más itáliai várépítő mesterek (Baldigara, Nardini, Marussla) is tevékenykedtek Gyulán, de részleteket nem tudunk működésükről.²² Lindenmaier százados 1566 márciusában azt jelentette, hogy Gyula nincs teljesen megépítve, Bay Ferenc pedig azt, hogy mellvédek és sánckosarak még nincsenek.²³ Különösen az utoljára hagyott külső vár kiépítésével lehettek még problémák, mindenesetre ez volt a gyenge pont. Végül is a gyulai várat sikerült annyira megerősíteni, hogy annak eredményeként valóban a kulcsvárak sorába tartozhatott, bár ideális erődöt nem sikerült kialakítani. A kulcsváraktól azt várhatták el, hogy akár egy hónapig is ellent tudnak állni egy komoly török sereg ostromának.²⁴ A 17. században a hadművészet fejlődésével már viszonylag pontosan meg tudták becsülni az erődök ostromának időtartamát. Sébastien Vauban szerint például egy megfelelően kiépített hat bástyás vár ostroma 48 napot igényel.²⁵ A 16. század közepe táján még nem volt teljesen világos, hogy a szükséges túlerővel rendelkező ostromló sereggel szemben csak a vár ellenállásának az időtartama kérdéses, külső segítség, felmentő sereg híján. Úgy tűnik, hogy a királyi táborban túlzott optimizmus uralkodott: Szigetvár és Gyula sikeresen ellenállhat az ostromnak. Megfogalmaztak azonban realistább véleményeket is (példaként szolgálnak erre a velencei követ titkárának vagy Frölich Tamás kassai lelkésznek az alább idézett mondatai). Forgách Ferenc az emlékiratában kijelenti, hogy „kitartó ostrommal pedig minden várat el lehet foglalni”.²⁶ Szigetvár és Gyula védőinek esélyeit rontotta az, hogy sík vidéki várként csupán a víz és a tűzérési fölény tarthatta távol a támadókat, az utóbbi pedig nyilván a török oldalán volt. A folyók vize július második felében és augusztusban leapadt, illetve a török szakemberek meg tudták oldani ezek elvezetését. Gyulán a vártól délre új medret áshattak a Fehér-Körösnek, így a várarkokba és a Sarkadi-tóba nem jutott víz. (Kút a téglavárban volt, ennek vize is leapadhatott. A betegségek, mint a vérhas, vérmérgezés is összefügghettek a vízhiánnyal.) Palánkvár esetében a fagerendázat, a fából készült védművek szétrombolása, felgyújtása volt a támadók fő célja.

Egy csata eseménytörténetének a bemutatása alapvető módszertani problémákat vet fel a történész számára,²⁷ egy hosszú várostrom lázálomszerű történetének az összefoglalása nem különben. Sokat segíthet, ha rendelkezésre áll egy vagy esetleg több túlélő szemtanú hitelességre törekvő beszámolója. Szigetvár esetében van ilyen, Zrínyi kamarásától, Cserenko Ferenctől származik.²⁸ A gyulai vár védőitől sajnos nem maradt fenn hasonló napló vagy feljegyzés. Márpedig világos, hogy közelképre lenne szükség, a rövid idő izgatott, a hetek, napok, órák

²² GyT I. köt. 185-187.; Havassy Péter: A gyulai vár és uradalma. Bp. 2013. 64. A végvárról és építéséről is ír Gerelyes Ibolya: Szatmári Imre–Gerelyes Ibolya: Tanulmányok a gyulai vár és uradalma történetéhez. Gyula, 1996. 111-124. /Gyulai Füzetek 8./ és Gerelyes I.: Gyula a török korban. In: A Hódoltság régészeti kutatása. Szerk. Gerelyes I.–Kovács Gyöngyi. Bp. 2002. 163-170. /Opuscula Hungarica III./ Gerelyes úgy vélte, hogy a belső vár esetében lényegében Mirandola tervezetét valósították meg.

²³ GyO 413.; Károlyi: i. m. 41. Szakállas puskából is kevés volt. Zündt metszetén egy lőpormalom is látható a vár közelében, ez működhetett az ostromig.

²⁴ Kenyeres István szóbeli megállapítása, én tőle függetlenül ugyanerre a véleményre jutottam.

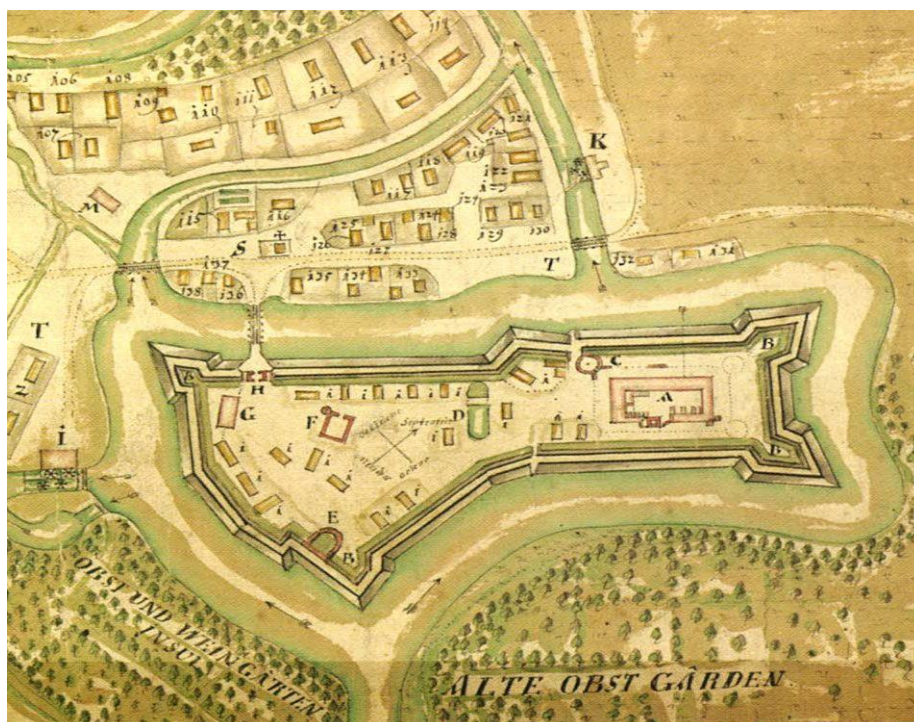
²⁵ Perjés Géza: A védelemről általában és a végvárak anyagi ellátásáról. In: Végvár és ellátás. Szerk. Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás. Eger, 2001. 37-52. 45-47. /Studia Agriensia 22./

²⁶ Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról. Ford. Borzsák István. In: Humanista történetírók. Vál., gond., jegyz. Kulcsár Péter. Bp. 1977. 703. /Magyar Remekírók/

²⁷ Vö.: Georges Duby: Der Sonntag von Bouvines 27. Juli 1214. Berlin, 2002. Duby a csata kapcsán a korabeli hadviselésről, a csaták jellemzőiről akart írni. Számunkra viszont inkább Gyula ostromának konkrét eseményei érdekesek elsősorban. (Vö. még: Gyáni Gábor: Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? – HK 2006. 1. 121-133.)

²⁸ A horvát nyelvű napló Budina Sámuel latin fordításában és átdolgozásában először Bécsben jelent meg 1568-ban. Új kiadása: Budina Sámuel históriája magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról. Ford. és jegyz. Molnár Imre. Szigetvár, 1978. /A Szigetvári Várbaráti Kör Kiadványai 6./

tartamait feltáró történetére, Geertz-féle sűrű leírásra.²⁹ Paradoxonként hathat ezek után: a másik komoly probléma éppen abból adódik, hogy Gyula igen hosszúnak számító, 63 napos ostromát miként töltjük ki eseményekkel, amelyek egy részének az időpontja is bizonytalan. Tehát először is az ostrom időrendjét, a főbb események menetét kell tisztázni. Főként Karácsonyi János, valamint Scherer Ferenc összegzéseire³⁰ támaszkodva már 1975-ben kísérletet tett erre Marosi Endre, aki a vár ostromát négy szakaszra tagolta: július 2-12. a vár körülzárása; július 13-25. harc a huszárvárért; július 26.-augusztus 3. harc a külső várért (a jelen tanulmány és a források ezt belső várnak nevezik!); augusztus 4.-szeptember 2. tárgyalások a vár feladásáról.³¹ Az említett munkákban az augusztus 3-i török roham az utolsó harci esemény, ezért juthatott Marosi arra a furcsa eredményre, hogy a tárgyalások a vár feladásáról majdnem egy hónapig tartottak.

2. ábra: Leopold Franz Rosenfeld: Gyula alaprajza, 1722 (részlet, BéML Fotótár)

Azt véljük járható útnak, ha az ostrom időrendjének tisztázásakor az egyidejű forrásokból (jelentések, levelek, újságok) indulunk ki, a később született krónikákat, emlékiratokat pedig óvatosabban kezeljük, mint Karácsonyi és Scherer. Az is kiderült, hogy a német röpiratok (újságlapok) az eddiginél jobban hasznosíthatók az időrend felvázolásához, mivel az általuk közölt események időpontja akkor is behatárolható, amikor az adott újságban közölt hír nincs dátumhoz kötve.³² Ugyanis megállapítható, hogy az ostromról szóló hírek Gyuláról általában 4-5 nap alatt

²⁹ Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Vál., összeáll. Niedermüller Péter. Bp. 1994. 170-200. /Századvég Könyvtár/

³⁰ BT I. köt. 170-176.; GyT I. köt. 211-224. A régebbi tanulmányok közül ki kell emelni a Szabó Károlyét, amely különösen az elbeszélő forrásokat tekintette át alaposan: Gyula vára bukása 1566. BRMTÉ VII. köt. 1880/81. 5-47.

³¹ Marosi Endre: Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában – HK 1975. 3. 427-464. 453-454. Említeni kell Csorba Csaba könyvét is, amely azonban az ostrom időrendjét illetően nem hozott új eredményt: Vég-Gyula várának története. Bp. 1985.

³² Összesen 16 gyulai vonatkozású német röpiratot találtam az OSZK-ban, amelyek között természetesen vannak átfedések. Ezekre a Hubay Ilona bibliográfiájában (Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az

jutottak el Schwendi Kassa melletti táborába, onnan szintén 4-5 nap alatt az Óvár, majd Győr melletti királyi táborba, és további 3-4 nap múlva kerültek nyomdába a dél-német városokban. A nagy hírközpontok, mint Nürnberg és Augsburg éppen a legfontosabb hírforrásból, a királyi táborból szerezték értesüléseiket.³³ Az említett időbeli összefüggésekre Karácsonyi, Scherer és mások sem figyeltek fel, ezért az újsághíreket nem tudták megfelelően beilleszteni az ostrom menetébe.³⁴

Miközben az ostrom menete világosabban kirajzolódik (egy lényeges szakaszt illetően jelentős új eredményt is ki fogunk fejteni), továbbra is problémák sorával állunk szemben. Az egyidejű források is tartalmaznak téves információkat, és sok a mással nem összevethető, nem kontrollálható adat. Megoldás csak a források összevetése, a különböző nézőpontok szembeállítása lehet. A királyi táborban a szigeti és a gyulai várvédők sikereiről szóló híreket várták, emelték ki és állították előtérbe, az onnan híreket szerző német kiadók is elsősorban ezekről a (rész)sikerekről és a pogány ellenség veszteségeiről igyekeztek tudósítani a keresztény olvasókat. Emiatt az ostromló török seregek győzelme váratlan fordulatnak és érthetetlennek tűnhetett. Zrínyi hősi halált halt, de a várfeladó Kerecsényivel szemben akadálytalanul beindulhatott a bűnbakképzés mechanizmusa.

Míg Szulejmán szultán a török főssereggel csak lassan tudott előrehaladni Szigetvár felé, sógora, Pertev pasa, a második sereg főparancsnoka (szerdár) igen korán, július 2-án Gyulához ért mintegy harmincezer fős seregével. (Pertev hadát erősítette a temesvári pasa és a havasalföldiek serege, valamint a tatárok is, akiknek nagy része azonban János Zsigmond hadjáratának a támogatására továbbvonult a Felső-Tisza vidékére.)³⁵ A gyulai védősereg tehát mintegy tizenötszörös túlerővel szemben tudta megtartani 63 napig a várat, ami akkor is kiemelkedő teljesítmény, ha tudjuk, hogy Szigetvárra jóval nagyobb nyomás nehezedett. Ott 38 napig tartott az ostrom, augusztus 1-jétől szeptember 7-ig.³⁶ Meggyőződésem, hogy Szigetvár és Gyula ostroma nem egymással szembeállítható végletek vagy példák (a hősi helytállás és a szégyenletes, gyáva megadásé), hanem inkább párhuzamos történetek.

Kerecsényi várkapitány – nyilván a harci szellem erősítése végett – lovasaival elébe ment az ellenségnek, és kemény csatát vívott elővédjükkel.³⁷ Pertev pasa dél felől közelíthette meg Gyulát, ahol az első akadályt a Fehér-Körös képezte serege előtt, ugyanis nemcsak a végvár, hanem Gyula két nagy városrésze is a folyó északi oldalán feküdt.³⁸ A vár melletti Zaránd vármegyei városrészt a Fehér-Körös és mellékága vette körül. Amint az Zündt rézkarcán látható,

Országos Széchényi Könyvtárban 1480-1718. Bp. 1948.) szereplő sorszámmal hivatkozom (amellyel kikérhetők a könyvtárban). Idézett korábbi tanulmányomban megtalálhatók a német bibliográfiai adatok is.

³³ Ezek részletesebb kifejtése: Dusnoki-Draskovich: i. m. Gyula ostromáról már e tanulmány eredményeit is figyelembe véve ír Havassy Péter: i. m. 89-95.; A gyulai vár. Gyula, 2008. 93-99. és A gyulai várostromok hadtörténelmi érdekességei. In: Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XXII. Szolnok, 2013. 467-475.

³⁴ Már Fraknoi Vilmos ismertette néhány Gyulára vonatkozó újságlapot: Gyulavár multjából. BRMTÉ V. köt. 1878/79. 23-32. Újabban: Gálffy Zsuzsanna: A török 1566. évi magyarországi hadjárata a német újságirodalom tükrében. In: Tanulmányok fél évszázad magyar történelméből. Szerk. Fejérdy Gergely. Piliscsaba, 2002. 28-68. /Pázmány Történelmi Műhely. Történelmi Tanulmányok/

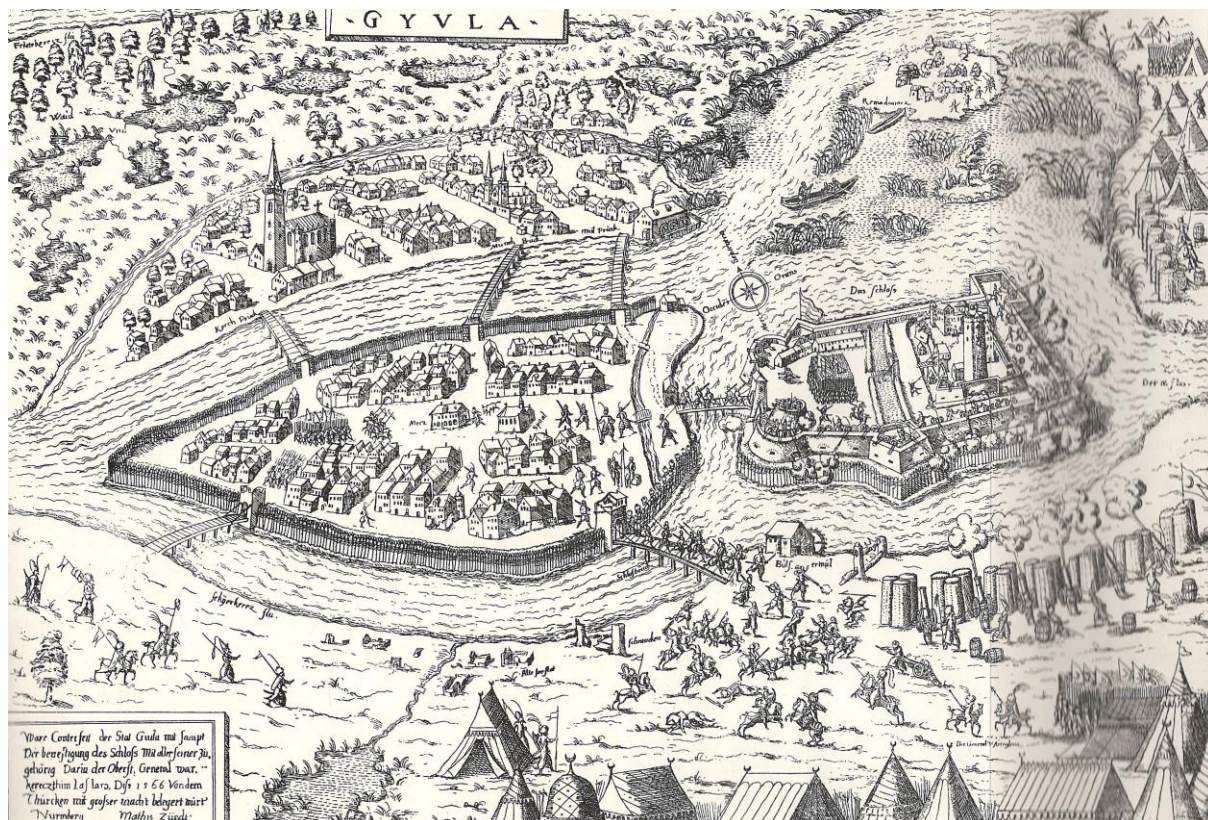
³⁵ GyO 420.; GyT I. köt. 212.; Hubay: 258. Forgách háromezer bolgárról tud. (i. m. 847.) A moldvaiakat az ostromnál külön nem említik.

³⁶ Szigetvár ostromáról: Szigetvári emlékkönyv. Szerk. Rúzsás Lajos. Bp. 1966.; Sugár István: Szigetvár és viadala. Bp. 1976.; Négyesi Lajos: Gondolatok szigetvári Zrínyi Miklós várkapitányi tevékenységéről – HK 2009. 2. 486-505.; Várdy Béla: Szigetvár meghódítása 1566-ban és a Zrínyiászi létrejötte – Valóság. 2010. 1. 20-34. Megköszönöm itt Négyesi Lajosnak, hogy megosztotta velem hadtörténelmi ismereteit és szakmai tapasztalatait.

³⁷ Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Ford. Juhász László. Vál., bev. Székely György. Bp. 1962. 320.

³⁸ Zündt a Fehér-Körös déli partján egy kis előváros romjait ábrázolja, amelyről egyébként nincs adat. Esetleg Bagd faluval azonosítható.

mindössze egy egyszerű cölöpkerítés védte (3. ábra). Ebben a városrészben nyolc utca, illetve lakónegyed volt, a fontos épületek közül Zündt ábrázolta a Szent Elek-kápolnát az ispotálllyal és a vágóhidat. A vár közelében egy lópormalmot is láthatunk, amely az ostromig működhetett. Az északi, Békés vármegyei városrészt a Fehér-Körös mellékága és egy árok övezte, így ez nem volt védhető. Hét utcájáról tudunk, és itt állt a plébániatemplom, a ferences kolostor és temploma, valamint a Nagymalom.³⁹ A hidakat és a tornyokat az ostrom kezdete előtt nyilván lerontották.

3. ábra: Mathis Zündt: Gyula látképe, 1566 (GyT I. köt. 86.)

A törökök július 4-5-én támadták a zarándi városrészt. Kerecsényi július 5-ig tudta tartani, 6-án felgyújtatta, és katonáival a várba húzódott vissza. (Szigetváron az Újvárost szintén csak néhány napig, aug. 7-9-ig védhették. A várost is beszámítva gyakorlatilag négy védelmi vonal volt Szigeten és Gyulán is.) Csányi Ákos leveléből még azt is megtudjuk, hogy a törökök a Fehér-Körösön hajóhidat építettek, és a város árkából elvezették a vizet. (Ez nem világos, talán a vár és a város közötti árokról van szó.) Miután a várost elfoglalták, a végvárat három oldalról sáncokkal vették körül. Kerecsényi gyulai embere, akitől Csányi értesülései származtak, nyolc faltörő ágyút és huszonnégy tarackot látott a török seregnél, amelyben négyezer a janicsárok száma.⁴⁰ Azt mondta, hogy Pertev pasát is látta, kicsiny ember, haja őszbe elegyül. A vár legnagyobb tornyából (ez a gótikus téglavár kaputornya) erősen lőttek egy öreg (nagy) tarackból, de a török eltalálta, így a toronyból többet nem lőhettek. A török között az a hír járja, hogy Olcsárovics Demeter

³⁹ A városról részletesebben: Dusnoki-Draskovich J.: Gyula mezőváros topográfiájának kérdései (XIV-XVIII. század). In: Nyitott múlt. 70-91.

⁴⁰ Forgách is 4000-ről ír (i. m. 847.), de egy máj. 17-én kelt jelentés arról tudósított, hogy Pertev 2000 janicsárral indult Gyula ostromára. (Károlyi: i. m. 48.) Négyesi Lajos véleménye szerint ez a szám állhatott közelebb a valósághoz.

lovaskapitányt és Marinics Horváth Ferenc vicekapitányt meglőtték.⁴¹ A hírvívő július 14-én indult Gyuláról Kanizsára, így a huszárvár ostromának első napjait még láthatta. Forgách Ferenc azt írja emlékiratában, hogy a várban három nagyobb rézágyút mindjárt az első lövés szétvitt, és a legügyesebb tüzekeket megölte.⁴² Az ostrom elején Pertev még a vártól távol állította fel az ágyúkat és ásatta a sáncokat. Emiatt a várbeli ágyúba a szokásosnál nagyobb ágyútöltetet tehettek, hogy messzebbre tudjanak lőni. Ez, valamint a túl sűrű tüzelés is az ágyú megrepedését, szétrobbanását eredményezhette.⁴³

Az ostrom történetét részletesen összefoglaló német újságlap szerint július 5-ig tartották a várost. Ezután 18 napig védték hőiesen a huszárvárat (külső vár),⁴⁴ tehát július 23-ig vagy 24-ig, attól függően, hogy július 5-höz vagy 6-hoz adjuk hozzá a 18 napot. A város elfoglalása után a végvár ostromának megkezdéséhez néhány napi előkészülethez volt szükség. A velencei követ, Leonardo Contarini jelentéséből az derül ki, hogy a huszárvár ostroma csak július 11-én kezdődött meg.⁴⁵ (Ha ez igaz, akkor az ostrom első szakasza, a vár körülrázása július 2-10-ig tartott. A második szakasz, a huszárvár ostroma pedig július 11-től július 23-ig vagy 24-ig folyt.) A huszárvár volt a végvár legsebezhetőbb része, amelyet nem sikerült ideális formában kiépíteni. A támadók fő célja a két olaszbástya és az ágyútelep (ágyúdomb vagy már inkább ágyútorony) lerombolása lehetett. A hosszanti falaknál (nyugat és északkelet felől) rés törésével is próbálkozhattak, amelyen át benyomulhatnak a támadók. A huszárvár megrohamozása előtt meg kellett oldani a víz elvezetését a várárokából. Ennek a szakasznak Szigetvár esetében az Óváros ostroma (aug. 10-19.) feleltethető meg, amely ott tragikus veszteséggel végződött, mivel a kétfelől betörő törökök elvágta a védők jó részének menekülési útját.

Az említett német újságlap a huszárvár ostromáról beszámolva megállapítja, hogy a védők vitézül és jól küzdöttek, nagy kárt tettek az ellenségben, de ők is nem kevés veszteséget szenvedtek. Olcsárovics Demeter kapitány is elesett. (Egy szétlőtt gerenda szilánkjára sebezte meg a homlokát, és a seb elmérgesedett – írja Istvánffy.)⁴⁶ A törökök szétlőtték és felrobbantották a védműveket, a bástyákat. Gerelyes Ibolya szondázó ásatásai során a huszárvár északnyugati oldalán talált tűzvészre utaló nyomokat, tehát legalábbis egy részét sikerült felgyújtani.⁴⁷

Miksa császár és magyar király Győr melletti táborában ott volt Forgách Ferenc váradi püspök, aki így értesülhetett a Gyuláról érkező hírekről. Az ostrom harci eseményeiről viszonylag röviden ír, és elég kevés konkrét adatot tud. Úgy tűnik, leginkább azt vázolja föl, hogy miként, milyen módon szokta ostromolni a török a Gyulához hasonló palánkvárakat. Szerinte Pertev július 2. után rögtön hozzálátott a vár ostromához. Nyilván a huszárvár ostromáról szólnak a következők: Pertev ágyúival négy különböző pontról ledöntötte a bástyákat és letördelte a falak párkányzatát. (A huszárvárnak valóban négy falszakasza volt, tehát négy irányból lőhettek és rohamozhatták. A fából készült mellvédek, kilövő ablakok szétlövésére törekedtek.) Egyidejűleg hat töltést hordatott, közülük kettőt hegymagasságúra. Kettőt a ráépített tölgyfagerendázattal valóságos toronnyá formáltatott. (Tehát ostromtoronyokat építettek.) Kettőt földdel megtöltött zsákokból és tarisznyákból roppant bástyákká. (Ezeket nem lehetett szétlőni vagy felgyújtani,

⁴¹ GyO 421-422.

⁴² Forgách: i. m. 847-848.

⁴³ Négyesi Lajos szíves közlése. A várostromok jellegéről és menetéről is ő ad rövid áttekintést. (Négyesi: i. m. 491-492., 497-499.

⁴⁴ Hubay: 253. Vö.: GyO 426-431.

⁴⁵ GyO 421.

⁴⁶ Istvánffy: i. m. 328.

⁴⁷ Szatmári–Gerelyes: i. m. 117-119.

mint a fából ácsolt ostromtornyokat.) Az árkot rőzsével és földdel töltötték fel. A megrongált bástyák alól kihordták a földet, majd fát vittek a helyére, hogy tüzet gyújtsanak: „így hamvadtak el azok a tölgyfagerendák, amelyek a földtöltést összetartották”. Minden olyan helyet, amely a védekezést lehetővé tette, szétromboltak. E ponton már nyilvánvaló, hogy Forgách szövege mellé kell tenni az Istvánffyét, mert ő követi, de értelmezi, pontosítja és ki is egészíti Forgách korábban íródott emlékiratát. Itt azt fűzi hozzá, hogy a janicsárok a sáncokon feküdve a golyók valóságos záporával lőttek azokra, akiket a várfalakon forgolódni láttak.⁴⁸ Ezután Forgách röviden leír egy július 20-i sikertelen török rohamot. Miután az első kísérlet meghiúsult, a török más ostromlási módot eszelt ki: „oldalról kilőtt ágyúgolyókkal leszaggatta a falakról az agyagtapasztékot; azután belülről kihordatta a földet és tüzet vettetett a gerendák alá”. (Ily módon egy egész falszakaszt próbáltak felgyújtani.) Amikor már csak a „belső sövényisor” volt épségben, akkor Kerecsényi „magába roskadt és elcsüggedt, kétségbeesett” és tárgyalást kezdeményezett az ellenséggel.⁴⁹ Tehát leír még egy török ostromlási módszert, amelyet a huszárvár és a belső vár ostrománál egyaránt alkalmazhattak, vagy éppen más várak esetében is. Istvánffy latin szövege alapján azonban megállapítható, hogy valójában nem belső sövényorról, hanem a belső vár faláról van szó, ez volt még épségben.⁵⁰

Ebből a kicsit tömörített összefoglalásból kitűnik, hogy Forgách néhány valós információt kiegészít azzal, amit általában a várostromokról tud. A július 20-ai rohamra szintén ez érvényes. Az előkészületek megtétele után, a napfelkeltét követően négy helyen folyt a harc, délnél is tovább. A friss török csapatok úgy váltották egymást, hogy a védőknek ne jusson idő pihenésre. Mindkét részről bátran küzdöttek: „a védők kénnel és kátránnyal megtöltött cserépedényeket, különleges ügyességgel gyártott, ijesztő, halál- és tűzokádó golyóbisokat is hajigáltak felülről” (vagyis „tüzes szerszámokat”). Megint azt fűzhetjük hozzá, hogy a magyar várvédők ezt szokták tenni, feltehetőleg Gyulán hasonlóképpen történt. Karácsonyi és Scherer nem tudott erről a rohamról, hanem mindketten Istvánffyt idézik, aki egy július 17-ei rohamról számol be részletesen. Az időpontok elfogadhatók, de a huszárvár bevételéért ennél még több rohamot is indíthattak a törökök. Ha összevetjük Istvánffy és Forgách szövegét, láthatjuk azonban, hogy Istvánffy az utóbbi emlékiratából meríti a lényegét. A látszólag két rohamleírás is valójában csak egy, Istvánffy kibővíti, jobban kidolgozza Forgách rövid, kissé színtelen leírását. Ezt elsősorban azért tudta megtenni, mert igyekezett információkat gyűjteni a gyulai vitézekről (a nevüket, hogy sebesültek meg, kik és hogyan estek el, kik tudtak megmenekülni stb.), főként a tisztekről.⁵¹ Istvánffy szerint (aki egyértelműen megállapítja, hogy ekkor a külső várat támadták) a roham alatt Henyei Miklós, Jász Lukács és Földváry István vezették a védelmet. Henyeit, aki sisak nélkül küzdött, egy nyílvesző megsebezte a szeme fölött, három napra rá meghalt vérmérgezésben. Negyven német gyalogos esett el, és sokan megsebesültek. A törökök vesztesége Forgáchnál ezer, Istvánffynál már kétezer fő.

⁴⁸ Istvánffy: i. m. 328. Négyesi Lajos szerint ezt a taktikát Málta 1565. évi sikertelen ostrománál alkalmazták először a janicsárok. (i. m. 502.)

⁴⁹ Forgách: i. m. 847-848. A vár feladásáról és Kerecsényiről ír még fontos gondolatokat.

⁵⁰ „... tametsi ad diruenda arcis interioris moenia nondum pervenissent.” (A Nicolao Isthuanfio: Historia Regni Hungariae. Viennae, Pragae et Tergesti, 1758. 291.) Ezt Tállyai Pál fordítja a legerőteljesebben: „... jóllehet még az belső várnak kerítése rontására nem jutottak volna.” Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt históriája. Sajtó alá rend. Benits Péter. I/2. köt. 13-24. könyv. Bp. 2003. 404. /Történelmi Források I./ Forgách a „cratis” latin szót használja, amely (palánkfalú) épületet is jelent.

⁵¹ Istvánffyn kívül még elsősorban Christianus Schesaeus törekszik arra, hogy felsorolja az ostrom alatt jeleskedő gyulai vitézeket: De bello Pannonico Solymanni... In: uő.: Opera quae supersunt omnia. Ed. Franciscus Csonka. Bp. 1979. 290-297.

A későbbiekben betegségben (talán vérhasban) meghalt Marinics Horváth Ferenc, Balázsdeák Márton ágyékát egy nagy golyó lőtte át, négy nap múlva belehalt sebesülésébe. Végül Istvánffy időpont nélkül ismertet egy, a várfalon tört nagy rés elleni támadást (ez csak nála szerepel), amely rohamnak tekinthető: a janicsárok sáncot ástak egészen a falig. A velük vívott harcban elesett lövéstől találva Wilhelm von Hoppenrath, a németek egyik hadnagya, Ősi Gáspár, jeles Bihar megyei nemes ifjú és mások. Bánrévy Péter és Ghicz János megsebesült. A vár elveszett volna, ha Ghicz és a korábbi sebesüléséből felgyógyult Földvár István lovashadnagy néhány némettel, valamint Keledy István, a gyalogosok hadnagya a legjobb embereivel vissza nem szorítja a betörő janicsárokat. Kerecsényi viszont ekkor sem viselkedett vezérhez méltó módon.⁵² Látható, hogy az alapjában fiktív rohamleírásokba feltehetőleg valós információk keverednek. Rést törhettek akár a huszárvár, akár a belső vár ostroma során. Mivel Karácsonyi és Scherer a július 17-in kívül csupán az augusztus 3-i (a belső vár elleni) rohamról tudott, amelyről az említett német újságlap tudósít, ez utóbbi rohammal kapcsolták össze a rés ellen intézett támadást. Ennek azonban nincs semmi alapja. Annyit lehet megállapítani, hogy Istvánffy nem ír további harci cselekményekről. Kerecsényi megkezdte a tárgyalást Pertev-vel.

Amikor a török különösen veszélyes akcióba kezdett, és ezt a tűzfegyverekkel nem sikerült elhárítani, a védők még váratlan kitöréssel tehettek kísérletet. Egy augusztus 5-i német tudósítás említ egy ilyen kitörést.⁵³ Verancsics Mihály testvérének, Verancsics Antal egri püspöknek Vágsellyén július 25-én kelt levelében írt a kitörésről, ennek alapján július 19. körülre tehető az időpontja, vagyis a huszárvár védelmének utolsó szakaszára.⁵⁴ Amikor a védők feladták a huszárvárat, a török annyira a sarkukban volt, hogy a hidakat csak félig tudták lebontani. (A huszárvár és a belső vár között is volt egy kis belső vizesárok, amelynek a közepén ívelt át egy híd, ezen át lehetett a belső vár kapujához jutni.) A török az éj folyamán itt is sáncokat épített, és az ágyúkat a huszárvárba hozta.⁵⁵ Szamosközy István krónikája szerint Pertev Réz agát küldte a várba, hogy a vár feladására bírja rá a védőket.⁵⁶ E sikertelen kísérlet időpontja szintén ismeretlen, logikusan a huszárvár bevétele után kerülhetett volna rá sor.

Július 24-25-től tehát kezdetét vette az ostrom harmadik szakasza, a belső vár ostroma. (Szigetváron megfelel ennek a külső vár ostroma, amely augusztus 20-tól tartott szeptember 5-ig.) Frölich Tamás kassai lelkész, aki Schwendi környezetéből szerezte értesüléseit, augusztus 5-én írott levelében arról számolt be, hogy a gyulai vár védői kimerültek és betegeskednek a bűz miatt, hiszen kívül vagy ezer holttest hever. Ha a vár nem kap segítséget Schwenditől, 14 napon belül

⁵² Istvánffy: i. m. 328-330. Vö.: BT I. köt. 170-172. és GyT I. köt. 210-218.

⁵³ Hubay: 256., 257., 258. és 258.a. A kitörést Kerecsényi és Wolfgang von Jörger kapitány vezette. Az elvonulni készülő (?) törökök utóvédjét megtámadták, 800 törököt megöltek, az ágyúk egy részét elfoglalták és beszőgezték, illetve a mocsárba szorították, és sok keresztény rabot kiszabadítottak. Vö.: Gustav Turba: Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe. Wien, 1895. III. köt. 331. és Petrus Bizarus: Pannicum bellum... Basel, 1573. 110-111. Ford. Pánczél Barnabás (kézirat). Itt említi Bizarus (Bizari) is ezt a kitörést, de tévesen a vár ostromának kezdetére teszi.

⁵⁴ Verancsics Antal összes munkái. Szerk. Szalay László-Wenzel Gusztáv. I-XII. köt. Pest, 1857-1875. IX. köt. 168. Contarini augusztus 8-án írt jelentésében egy éjjeli kirohanásról számol be, amelynek során ezer emberrel nyolcszáz-nál több törököt öltek meg. (GyO 424.)

⁵⁵ Hubay: 253. Scherer elfeledkezik arról, hogy a vár építéséről írva miként nevezte meg az egyes védelmi vonalakat. Azt írja, hogy a huszárvár elfoglalása után a védők a derékvárba (erről korábban azt állította, hogy lebontották) húzódtak vissza. (GyT I. köt. 214-215.) Karácsonyi elképzelése is zavaros a belső várról. A régészeti feltárás a belső vizesárok helyét és nyomait is megtalálta.

⁵⁶ Eredeti nevén Marko Radanovics (Rodenovith). Szamosközy István: Rerum Ungaricarum libri IV. (1566-1586). In: Szilágyi Sándor: Szamosközy István történeti maradványai. I. köt. Bp. 1876. 36-58. 37-38. Ford. Pánczél B. (kézirat); Bethlen Farkas: Erdély története. II. köt. Ford. Bodor András. Bp. 2002. 296-297. Schesaeusnál még névtelen a várba beküldött horvát követ. (i. m. 291-292.)

kénytelen lesz megadni magát.⁵⁷ Frölich becslése reális volt. A német újságlap szerint a törökök az árkokból elvezették a vizet. (Valószínűleg már csak betemetni, feltölteni kellett ezeket.) A három bástyát faltörő ágyúkkal szétlőtték. A régi, erős tornyot, amelyet a rómaiak építményének tartottak, a feléig lerontották. (Ez a gótikus téglavár kaputornya volt.) A belső vár kapujával szemben egy nagy halmot emeltek, egy magasságút a várfallal. A tetején ostromtornyot állítottak fel. Ezután augusztus 3-án virradatkor rohamot indítottak, amely délig tartott. A mieink bátran védekeztek, nagy számú török esett el, állítólag a temesvári pasa is súlyosan megsebesült.⁵⁸ E roham alkalmával vagy utána érkezhettek vissza a várba Gaál András Miksa király kitartásra buzdító levelével. Az uralkodó meghagyta Schwendinek, hogy egy török vagy egy erdélyi hely ostromával, illetve más módon igyekezzék az ellenséget Gyula ostromának abbahagyására bírni, sőt a napokban ő is megindul hadával a török ellen.⁵⁹ A gyulaiak tehát még reménykedhettek, és valóban küzdöttek tovább teljes erővel. Igaz, hogy a következő hetekről viszonylag kevés, részben egymásnak ellentmondó és téves hírt ismerünk.

Egy német újság augusztus 21-éről származó híreket közölt, amelyek szerint a török két rohama kudarcot vallott.⁶⁰ Ez tíz napot visszaszámálva augusztus 11. körüli eseményekre vonatkozhatott. A velencei követ Miksát idézi augusztus 20-i levelében: a gyulaiak is derekasan állják az ostromot, eddig 2000 törököt pusztítottak el. A török eddig nem indított rohamot (?), noha nagyszámú fegyverese több helyütt a védősáncokig nyomult előre. (Ez aug. 10. körüli helyzetre utal.) Sőt még augusztus 30-án kelt levelében is Miksa hasonló kijelentését említi: Gyulát a török mindeddig nem merészelte megrohamozni, annyira tart a várkapitánytól, akit még a török is úgy tisztel mint Magyarország egyik legderekabb katonáját.⁶¹ Ez az optimizmus már teljesen alaptalan volt. Hieronimo (Girolamo) Albini, a velencei követ titkára augusztus 26-án (kb. aug. 16-i hírek birtokában) nagyon józan véleményt fogalmazott meg Gyuláról: „...igen derék dolog, hogy az ottani várkapitány vitézül védekezik, jöllehet a vár túl messze esik ahhoz, hogy megsegíttetésében reménykedhetnék; éppen ezért nagyon is félős, hogy huzamosabban nem képes ellenállni az ellenségnek.”⁶²

Ezután hírek sora szól az augusztus 20-a körüli eseményekről. A császári táborból 27-én és 30-án érkezett jelentések alapján arról számol be egy nürnbergi lap, hogy a törökök heves rohamot intéztek a vár ellen tíz nappal ezelőtt. Az ellenség mintegy 3000 fős veszteséget szenvedett a várvédők hatalmas kitörésekor és a rohamok során. A kitöréskor a temesvári pasát (állítólag) lelőtték, egy perzsiai bégnek pedig az egyik lábát ellőtték.⁶³ Egy szeptember 1-jéről kelt értesülés szerint Schwendi futára hozta a hírt a császárnak, hogy Pertev és a temesvári pasa Bertalan napján (aug. 24.) vagy a körül két helyen indított teljes hadinépével rohamot, de a mieink úgy fogadták és űzték vissza a támadókat, hogy 2-3000 embert vesztek.⁶⁴ (Világos, hogy itt is az aug. 20-a körüli fejleményekről van szó.) Az egyik helyen az árok oly módon volt éles eszközökkel és robbanószerekkel előkészítve, hogy az első hullámban mindjárt ötszáz támadót

⁵⁷ Frölich Tamás levelei. Közli: Jurkovich Emil. Történelmi Tár. 1903. 300-320. 307.

⁵⁸ Hubay: 253. Egy negyedik bástya lerombolásáról is ír, de nem tudunk negyedik bástyáról.

⁵⁹ Károlyi: i. m. 54-56.

⁶⁰ Hubay: 270.

⁶¹ Turba: i. m. 334. és 341. Frölich kassai lelkész is tévesen írta aug. 20-án (tehát az aug. 15. körüli helyzetről), hogy a török odahagyta Gyulát, mivel nem ért el döntő fordulatot. (Frölich: i. m. 313.)

⁶² Turba: i. m. 339. és GyO 424.

⁶³ Hubay: 259.

⁶⁴ Hubay: 267., valamint még 250., 262. és 268.

küldtek az égbe.⁶⁵ Megint a várvédők sikereiről értesülünk, pedig helyzetük ekkor vált reménytelenné, de nyilvánvaló súlyos veszteségeikről nem szólnak a források.

Korábbi, már hivatkozott tanulmányomban azt írtam, hogy Kerecsényi még viszonylag kedvező helyzetben, a belső vár birtokában kezdett tárgyalni.⁶⁶ Egy forrásrészlet ezt megcáfolja. Zsámboky János udvari történetíró Gyula ostromáról szóló rövid összefoglalásában, azt állítja, hogy Kerecsényi – szerinte fölöslegesen – feladta a belső várat, és az igen régi, négyszögletes, téglából épített várba (amelynek egyetlen kiszögellő kaputornya volt) húzódott vissza, amelyet nem ilyen roham [logikusabban: ostrom] ellen építettek, és feladták anélkül, hogy támadást [rohamot] állt volna ki. Zsámboky nemcsak a téglavárról rajzol kivételesen pontos képet, hanem a vár tagolódásáról is világos ismeretei vannak.⁶⁷ Vagy szemtanú beszámolójára támaszkodott, vagy betekinthezett olyan dokumentumba, amely a vár eleste után már nem számított titkosnak. Kérdéses volt, hogy akad-e legalább egy tanúbizonyság, amely alátámasztja állítását. Az ostromot összefoglaló német újságban sikerült találni egy ilyen adalékot, amelyet Zsámboky szövege nélkül nem is lehetett értelmezni: az augusztus 3-i roham után maradt még egy meglehetősen jó „Wall”, vagyis várfal vagy védmű egyetlen és utolsó oltalomként.⁶⁸ Az ellenség nekiállt, hogy aláássa, egy kb. 21 méter magas dombot is emelt, és egy újabb általános rohamra készült. Ezt látván Kerecsényi egy nyílra tűzött levél kilövésével tárgyalást kezdett.⁶⁹ Most már világos, hogy az idézett részlet a téglavárra vonatkozik, de az események valójában augusztus 20-a körül történtek. Mivel Zsámboky nem ír dátumot, azt feltételezhetjük, hogy Kerecsényi kb. augusztus 18-19-ig védte a belső várat, majd ezt feladva, néhány napig, azaz kb. augusztus 19-21-ig a gótikus téglavárat. Amikor látta, hogy a török a téglavár aláaknázására (és talán felgyújtására) készül, és nincs már elég ágyú, hogy a falaktól távol tartsák, úgy döntött: nem várja be azt, ami Szigetvár ostromának végén – amint azt mi utólag tudjuk – bekövetkezett. Szigetváron ugyanis szeptember 5-én a terjedő tűz miatt szorultak be a védők a belső várba, amelyet a törököknek már 7-én sikerült felgyújtani, ezért Zrínyi a kirohanás és a hősi halál vállalása mellett döntött.

Szigetvár 15 rohamot állt ki.⁷⁰ Gyulán három roham időpontja ismert, Istvánffy egy rés elleni rohamról ír még, azonban az eddig ismertetett forrásokból kiderül, hogy augusztus 3. után további rohamok egész sora következett (de a huszárvár elfoglalásáért is kettőnél több rohamot intézhettek). A Kerecsényinek tulajdonított, fogságából Hosszútóthy Györgynek írt levélben 14

⁶⁵ Az idézett újságokon kívül a velencei követ titkára is írt szept. 3-án erről a támadásról: a védők két helyen vas szulymokat szórtak el, más helyen robbanóeszközöket helyeztek el. Említi a török háromezres veszteségét és a temesvári pasa elestét is. (Turba: i. m. 343.)

⁶⁶ A tanulmányban még Scherer felosztását követve ugyanezt külső várnak neveztem.

⁶⁷ De Giulae et Zygethi exitu, 1566. In: Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum Decades... His accessere Joan. Sambuci aliquot appendices... Hanau, 1606. 831-834. Szabó Károly, Karácsonyi és Scherer hivatkozik rá, de nem nézték meg alaposan. Az én mentségem, hogy egy régi és helyenként olvashatatlan, hiányos másolat volt, csak a legutóbbi böngészésnél vettem észre, hogy rendkívüli dolgokról van szó a szövegben. Most sikerült megszereznem Ákosfy Barna tanulmányát: Kányaföldi báró Kerecsényi László, az alföldi főkapitány – HK 1937. 184-204. Egyedül ő említi, hogy Zsámboky szerint Kerecsényi a kővárba (sic!) szorult vissza. Ezzel azonban Ákosfy nem kezd semmit, sőt teljesen alaptalanul azt állítja, hogy Kerecsényi a huszárvárat feladva, valószínűleg augusztus első felében vonult vissza a belső várba.

⁶⁸ Csak Karácsonyi figyelt fel a részletre, de úgy fordította, hogy a védőket még egy jó karban levő sánc védelmezte. (BT I. köt. 173.)

⁶⁹ Hubay: 253. A török idejében lőportoronynak használták a téglavárat körülvevő 15. századi, szintén téglából épült külső vár délnyugati ágyútornyát. (GyO 459.) Ha 1566-ban is erre szolgált (vö. GyT I. köt. 188.), az súlyosbította a védők helyzetét.

⁷⁰ Georg Wagner: Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget. In: Szigetvári emlékkönyv. 237-268. 258.

rohamról van szó.⁷¹ A valóság ennyi vagy ehhez közeli szám lehet. A feladásra talán éppen a 15. roham előtt szánta el magát Kerecsényi.

A tárgyalások a vár feladásáról kb. augusztus 22-30-ig folytak, majd pár napi előkészület után szeptember 2-án vonultak ki a védők a feladott várból. E napokról szintén több elbeszélés szól, amelyek között számos eltérés van, ezért igen alaposan össze kellene vetni őket. Mivel erre itt már nincs tér, elsősorban a már sokszor hivatkozott német újságlapot veszem alapul, amely az egyik legfontosabb forrás, viszont kevésbé ismert, és néhány részletét tévesen fordították magyarra.⁷² E dokumentumban is érezhető Kerecsényi – akinek „a szíve elcsüggedt és már nem remélte, hogy a végső veszedelmet ki tudja állni” – negatív megítélése, hibáztatása, de ez Forgáchnál, Istvánffyánál csakúgy szembeötlő, nem is szólva Zsámbokyról.

Kerecsényi tehát nyolc nap fegyverszünetet kért Pertevtől, aki ezt elfogadta. Feltehetőleg ő is úgy ítélte meg a helyzetet, hogy még egy hétre és jelentős vérvesztésre lenne szükség a téglavár bevételéhez. Kerecsényi nem beszélt meg tisztjeivel a törökkel való kapcsolatfelvételt, ezért Jász Lukács várnagy és Ghicz János kérdőre vonta és esküjére figyelmeztette. Ez utal arra, hogy az ostrom kezdetén Gyulán is volt a várban eskütétel, amely Szigetvár és Eger legendás ostromának történetében igen nagy hangsúlyt kapott. Kerecsényi arra hivatkozott, hogy a törökben reményt kellett kelteni a feladásra, másképp nem engedné meg, hogy sógorát, Báthory Kristófot (ugyanis Kerecsényi második felesége Somlyai Báthory Erzsébet volt) idehívja, hogy megtárgyalhassa vele a helyzetet.

Pertev egy csauszt és két janicsárt küldött be a várba kezesként a fegyverszünet idejére.⁷³ Kerecsényi pedig három vitézt, Budai Jánost, Sárkány Andrást és Tollkötő Albertet Pertevhez. Báthoryt nem találták otthon, ezért János Zsigmond Váradról két erdélyi urat, Bornemissza Farkast és Gyulai Mihályt küldte Gyulára. Később megjött Báthory és egy törökkel együtt bemehetett Kerecsényihez. Az is gyanúsak minősült utóbb, hogy Kerecsényi ajándékot váltott Pertev-vel. Egy órát, egy szép páncélt és más fegyverzetet küldött, viszonzásul Pertev egy damaszt (sávolyos) köntöst (kaftánt). A középkorban és a 16. században az ajándék, az adomány, a kölcsönös szolgálatok a társadalmi kapcsolatok fontos elemét képezték. Itt is azt jelképezik, hogy a korábbi gyilkos ellenségek emberi kapcsolatot létesítenek, lekötelezik egymást. A kaftán ajándékozása elterjedt szokás volt a törököknél.

Ezután Kerecsényi összehívta a várvédőket, és kissé siránkozva kifejtette előttük: a végső szükségben döntött a feladás mellett, a várat nem tarthatják a hatalmas túlerő miatt, a várfalakat nem tudják a kellő gyorsasággal kijavítani, mert a katonák legyengültek vagy betegek. Előadta Pertev kedvező ígéreteit: mindnyájan szabadon elvonulhatnak (javaikat magukkal vihetik). Három előkelő túszt ad: a vidini béget (Pertev vejét), a lippai és az aradi béget, valamint még három neves törököt (egy csauszt és Pertev két testőrjét). Megmutatta a két pasa (nyilván Pertev és a temesvári pasa) hitlevelét, amelyen rajta voltak a bégek pecsétjei is. A magyarok nagy része és a németek nem akartak beleegyezni a feladásba, hivatkoztak esküjükre, arra, hogy a török ígéreteiben nem lehet megbízni, több példát soroltak (Buda, Temesvár, Erdőd), ahol a kivonulókat megtámadták. Végül Kerecsényi meggyőzte őket azzal, hogy máshol nem kaptak hasonló biztosítékokat, Pertev nem egyszerű pasa, hanem a szultán titkos belső tanácsának a vezírje. A feladásról szóló okmányt

⁷¹ Szamosközy: i. m. 56.

⁷² Hubay: 253.

⁷³ Nyelvtudása miatt a tárgyalásoknál brebiri Melith György lovaskapitány és a magyar származású Mehmed (eredeti nevén Kunovics Mihály) aradi bég játszott fontos szerepet. (Istvánffy: i. m. 331.)

végül aláírták a magyar és német főtisztok.⁷⁴ Karácsonyi és Scherer szerint augusztus 30-án írták alá a szerződést a megadásról.⁷⁵

A kivonulás előtt Pertev azt kérte Kerecsényitől, hogy a janicsárok egyhavi zsoldját küldje ki a janicsárok agájának, mire ő valóban küldött négyezer tallért. Egyben arra igyekezett rábírni Pertevet, hogy a törökök húzódjanak vissza a sáncokból és a városból a kivonulás előtt. Pertev azt válaszolta, hogy nem hagyhatja ott a szultáni ágyúkat. Kerecsényi erre azt ajánlotta, hogy a sógora (mások szerint Báthory már távozott Gyuláról) vagy egy másik erdélyi megbízott, valamint további fejedelmi tanácsosok és emberek vállaljanak kezességet arra, hogy az ágyúkkal nem történik semmi baj, amit végül Pertev elfogadott.⁷⁶

Szeptember 2-án dél táján kezdődött meg a kivonulás. Először szekereken a sebesült, beteg katonák és a várba menekült köznép hagyta el a várat. Már a nap is lemenőben volt, amikor a német gyalogosok, azután a magyar gyalogság, utánuk a lovasság és legvégül Kerecsényi vonult ki a török túszoikkal. Azonban legelől, a németek előtt az erdélyi fejedelmi tanácsosok és emberek haladtak vezetőként. Amikor a törökök látták, hogy már a magyarok jó része kivonult a várból, tömegesen visszasiettek a várhoz. Kerecsényi rájuk kiáltott: „Ez hát az adott szó és a ti hitetek?” Amire azt felelték: „Talán védtelenül hagyjuk az ágyúkat? Menjetek, a magatokét védjétek!”

Miután mind kivonultak, a bégek megmutatták Kerecsényinek Pertev pasát, és rábeszéltek, hogy kössön ismeretséget vele. Őt és az erdélyi megbízottakat, nemeseket a pasa sátorához vezették. Kerecsényi ezt mondta a pasának: „Nézd, hogy a törökök nagy számban sietnek elvágni a mieink útját, és a török had jó része a mieinkre támad.” Ebből a mondatból kiderül, hogy Kerecsényi nem azért ment vissza Pertevhez, hogy megismerkedjen vele, hanem panaszt tenni amiatt, hogy a török sereg nem tartja be a megállapodást, és kezdi megtámadni az elvonulókat.⁷⁷ Ez azonban hibás lépés volt! Már nem volt miről tárgyalni. Arra kellett volna vigyázni, hogy a túsok ne szabadulhassanak ki (a német gyalogosoknak kellett volna közre fogniuk és vezetniük őket), és a lovassággal addig fedezni a gyalogosokat, ameddig lehet. Kerecsényi így hősként eshetett volna el, mint Temesvár kapitánya, Losonczy István, vagy rendkívüli szerencsével megmenekülhetett volna. Ehelyett fogságba vetették, Belgrádba vitték és később kivégezték. Pertev pedig még bevette Jenő várát, és elfoglalta a védői által otthagyt Világost. A Tiszántúl nagy része a török hatalma alá került, észak felé Tokaj és Eger volt a legközelebbi jelentős királyi végvár. Gyula török végvár és szandzsákközpont lett.

Az újság szerint az elvonuló gyalogosokra kétezer janicsár támadt, egy ideig (szekérvárat kialakítva) puskatűzzel ellenálltak, de a túlerő győzött és nagy részüket levágták. A huszárok java el tudott menekülni, de őket is üldözték. Verancsics egri püspök és Forgách egyaránt ötszázra tette a várból kivonuló katonák számát. Akkor támadtak rájuk, amidőn már egy mérföldre (vagy Forgách szerint félre) jutottak Gyulától.⁷⁸ Szelaniki Musztafa szerint Pertev szabad elvonulást ígért, de a seregében zendülés, civakodás támadt, mivel nem adott engedélyt a zsákmányolásra, és

⁷⁴ Istvánffy szerint Ghiczy és még néhányan megtagadták az aláírást. (i. m. 332.)

⁷⁵ BT I. köt. 174. és GyT I. köt. 221. Ez elfogadható, de nem biztos dátum. Mivel Istvánffynál tévesen szept. 4. a kivonulás napja és szept. 1-jén írták alá a szerződést, Karácsonyi két-két napot visszaszámol, ezért ír aug. 30-át. Istvánffy szerint Pertev 400 szekeret is ígért. (i. m. 331.) Ez a szám soknak tűnik.

⁷⁶ Kerecsényi tehát nemcsak Báthory közvetítését kérte, hanem erdélyi fejedelmi kezeseket is kívánt, amint az Frölich szept. 14-én kelt leveléből világosabban kiolvasható. (Frölich: i. m. 315-320.) János Zsigmond talán azt remélte, hogy még megkaphatja a várat Pertev-től.

⁷⁷ A török túsok (vagy közülük a lippai bég) beszélhették rá, hogy Pertev-hez forduljon. Ghiczy és Melith figyelmeztette, hogy ne menjen vissza. (Istvánffy: i. m. 332.)

⁷⁸ Verancsics: i. m. II. köt. 115.; Forgách: i. m. 263.

a hadat nem lehetett megfékezni.⁷⁹ Valóban, minél jobb feltételeket ért el Kerecsényi, annál inkább lehetett számítani arra, hogy a török sereg, amely 63 napig küzdött és szenvedett, nem fogja tűrni, hogy a zsákmányt elvigyék az orra elől. A török vazallus erdélyiek szava és kezessége nem sokat ért egy olyan török sereg esetében, amely egymaga vívta ki a győzelmet.

Szeptember 8-án érkezett a császári táborba az első hír Gyula elestéről, amelyet Schwendi futára 13-án megerősített, 10-én pedig Szigetvár bevételéről is megjött a rossz hír.⁸⁰ A két kulcsvár eleste váratlan és korai volt az uralkodó és szakértői számára.⁸¹ Az optimizmust csalódottság váltotta fel. Gyula feladása az általános roham előtt árulás gyanúját kelthette. „Bizonyosnak tűnik, hogy Kerecsényi még tovább tarthatta volna Gyulát” – jegyezte fel Miksa szeptember 14-én, majd hozzáfűzi: „Kerecsényi nagy ajándékot adott a bégeknek, a vezírnek és más törököknek.”⁸² Végül a következőket írta szeptember 21-én a német fejedelmekhez írt beszámolójában: „...az előző napokban megerősített helyünket, Gyulát ottani várkapitánya kishitűsége miatt csüggedten veszni hagyta, amit ugyan az ő esetében senki sem gyanított. /.../ annak ellenére, hogy az a hely élelemmel, ágyúkkal, lőszerez és ehhez német és magyar hadinépéből álló derék őrséggel, mindennel bőségesen és a legjobban el volt látva.”⁸³ Tehát minden adott volt a győzelemhez, csak a várkapitányon múlt a siker. A korabeli mentalitás és a humanista történetírók is az egyénben, jellemében, erényeiben és hibáiban vagy bűneiben keresték az okokat, a történetek magyarázatát. Kerecsényiről elterjedt, hogy kishitű, elcsüggedt, kétségbe esett, megijedt, sőt – egy lépés innen –, gyáva és áruló volt.⁸⁴

Az ostrom előtt és folyamán dicsőített Kerecsényi megítélésének fordulatát jól mutatja néhány forrás. Szeptember 14-én Frölich arról számolt be, hogy Kerecsényi kilenc hétnél tovább nem védte Gyulát, addig azonban vitézül védekezett, temérdek veszteséget okozva az ellenségnek. Mivel az ostrom tovább tartott, mint gondolta, végül is elveszítette bátorságát és elcsüggedt, mindenekelőtt azért, mert sok katonája megsebesült, megbetegedett és elesett, a (temetetlen holtak miatti) bűz pedig egyre erősebb lett, s a magyarok zúgolódni kezdtek miatta.⁸⁵ Bizarus rövid összefoglalójában pedig ez olvasható: Kerecsényi „a végső szükségtől szorongattatván feladta a megsegítésükbe vetett reményét, és némelyek szerint

⁷⁹ Thúry József: Szigetvár elfoglalása 1566-ban. Török forrás szerint – HK 1891. 208-225. 224. Pecsevi Ibrahim is beszámol röviden Gyula, Jenő és Világos elfoglalásáról. (Thúry József: Török történetírók. III. köt. Bp. 1916. 80. Vö. még: uő.: Török történetírók II. köt. Bp. 1896. 386-389. és 403.) Gyula („Güle”) török ábrázolásait újabban Havassy Péter közölte és ismertette: A gyulai vár. 99-102. és A gyulai vár és uradalma. 95-99. (Vö. még: Fehér Géza: A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban. Bp. 1982.)

⁸⁰ Hubay: 251. és 252.; Turba: i. m. 351.; Wagner: i. m. 247. A győri táborból Miksához küldött jelentés azt írja, hogy szept. 10-én érkezett egy szigetvári gyalogos, aki beszámolt a vár pusztulásáról. (Négyesi: i. m. 495.)

⁸¹ Wagner: i. m. 253. Contarini szept. 10-én azt írta, hogy Miksa szept. 9-én kapta meg a hírt arról, hogy Gyula várkapitánya igen gyáván („vilissimamente”) megadta magát a törököknek szabad elvonulás (fegyveresen, lovakkal, zászlókkal) fejében, de Perteve nem tartotta meg ígéretét. (Turba: i. m. 339.)

⁸² Idézi Wagner: i. m. 256. Miksa és Károly főherceg is úgy érezhette, hogy a keményen tárgyaló Kerecsényi mindent kimerőszakolt tőlük. Valójában a kamarától vagy Schwenditől mindig csak a megígért pénz, fegyverzet és katonaság egy részét kapta meg.

⁸³ Wagner: i. m. 263. A német szöveget közölte Barabás Samu: Zrínyi Miklós levelezése. II. köt. Bp. 1899. 71.

⁸⁴ Árulásról írt egy német újság (Hubay: 254.) és Albini levele Contarininhoz szept. 24-én. (Turba: i. m. 360.) Verancsics Antal, aki nem kedvelte Kerecsényit, okt. 14-én kelt levelében Gyula elestét a legszégyenletesebb feladásnak („deditio turpissima”) nevezte, szembeállítva Zrínyi legtisztesebb (legbecsületesebb) halálával. (Verancsics: i. m. IX. köt. 189.)

⁸⁵ Frölich: i. m. 316. Frölich azt állítja, hogy Schwendi szerint Gyula elestének oka Kerecsényi kishitűsége.

megvesztegettetvén (ti. busás ajándékokkal és ígéretekkel halmozta el a török vezér) egyezséget kötött...⁸⁶

Kányaföldi Kerecsényi László biztosan nem volt gyáva és áruló. Magyar viszonylatban tapasztalt katonának számított, katonaként futott be karriert: bárói címet nyert Ferdinándtól és a zászlósorak sorába emelkedett.⁸⁷ Miksa király is elismerte vitézi erényeit, fényes lelki tulajdonságait és hűségét, hogy mindig derék hazafi módjára szolgált.⁸⁸ Igaz, a dicsérő szavak különösen akkor szaporodtak, amikor rá akarták venni, hogy ne mondjon le a gyulai várkapitányságról, illetve, amíg sikerrel állta az ostromot. A király iránti hűsége vitathatatlan volt, nem kellett attól tartani, hogy az erdélyi fejedelem, János Zsigmond oldalára áll át, és az ő kezére játssza át a gyulai várat. Magyarországi és Szlavóniai birtokait is sikerrel gyarapította, a morvaországi Nikolsburg várán túl további birtokok megvásárlását tervezte. 1566. március 3-án ülte lakodalmát Tersaczký Frangepán Klárával, aki már a harmadik felesége volt.⁸⁹ Tehát nem a halálra készült.⁹⁰ Zrínyi, aki idősebb volt, csak két lehetőséggel számolt: győzelem vagy halál. Kerecsényi nem vetett el egy harmadik megoldást, Gyula feladását. Egy európai hatalmak közti háborúban ez természetes, realista lépés lett volna, viszont a pogány törökkel eleve gyanúsak minősült minden egyezkedés a keresztény közvélemény szemében. A török sereg hitszegésére – az elért biztosítékok ellenére – számítani kellett. A feladás eredményeként mindenesetre sokkal többen tudtak megmenekülni (vagy estek élve fogságba), mint ha Kerecsényi bevárta volna a téglavárban az utolsó, döntő török rohamot. Számára viszont nemigen volt kiút: amennyiben megmenekült volna, bizonyára hadbíróság előtt kellett volna felelnie a várfeladás tettéért.

Kerecsényi szigetvári várkapitányként 1555-ben elhárított egy kisebb török támadást. Ha ezután nem mondott volna le, ő lehetett volna 1556 hőse. Ugyanis a helyére lépő Horváth Márk tüntette ki magát egy komoly török ostrom visszaverésével, mivel akkor kivételesen jött felmentő sereg, amely elvonta a vár ostromától a török hadat.⁹¹ Gyulán már csak úgy válhatott volna igazi „tragikus hőssé” Kerecsényi, ha karddal a kezében esik el kivonuló katonái védelmében.

⁸⁶ Bizarus: i. m. 111. A megmenekült német tisz, Bernhard Rothenau a császár előtt árulással vádolta meg Kerecsényit. A magyarok közül viszont néhányan azt vallották, hogy előzőleg minden szándékát közölte a német katonákkal, és ellenezte a megadást, végül azonban szorongatott helyzetük és a török ígéretek meggyőzték.

⁸⁷ Ferdinánd 1559. május 30-án kelt diplomája emelte bárói rangra. 1563-ban Miksa koronázásakor Pozsonyban Szerbia zászlaját vitte a király előtt. (GyO 373., 376., 392.) Vö. még: Kosutány Ignác: A Kányaföldi Kerecsényiek a XVI. században. Századok. 1882. 457-478. és Őze Sándor: Adatok Kerecsényi László gyulai kapitányságához. In: Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. Szerk. Ablonczy Balázs et al. Bp. 2002. 114-122.

⁸⁸ A király 1566. márc. 28-i levele Kerecsényihez. (Károlyi: i. m. 36.) Schwendi is elismerően nyilatkozott róla. (GyO 403.)

⁸⁹ GyO 410-411. Forgách Simon följegyzéseiben olvasható, hogy Ghiczy szerint az ostrom alatt folyton az ifjú feleségét emlegette tisztársai előtt. (Forgách: i. m. 849.) Felesége később azt vallotta, hogy a Zala vármegyei Kányafölde kastélyában megtartott esküvőjüket követő napon férje 1885 aranyforintot adott neki ajándékkul e szavakkal: íme ez az aranypénz, amit asztalom fiából kiveszek. Meglátom, miként tartod meg, mert Istennek segédelmével többet is szerezhetünk hozzá s vehetünk rajta valami várat. (GyO 434.)

⁹⁰ Marinics Horváth Ferenc vicekapitány jún. 6-án írásba foglalta végrendeletét. Bárány Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. köt. Bp. 1879. 104-105. (reprint)

⁹¹ Kerecsényi levelei. 133-135.; Sugár István: i. m. 67-112. Még az 1555-56. évi hadi események kapcsán írta Wolfgang Lazius udvari történetíró Kerecsényiről, hogy „mindenki másnál nagyobb vitézi hírnévnek örvendett”. (Wolfgang Lazius: Magyarország történetének tizedik könyve, mely a szigeti ostromot beszéli el. Ford. Kasza Péter. In: Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556. Szerk. Fodor Pál. Bp. 2016. 69-77. 70.)

Irodalomjegyzék

- ÁKOSFY B. 1937: Kányaföldi báró Kerechény László, az alföldi főkapitány. Hadtörténeti Közlemények, 38. köt. pp. 184-204.
- ANTONIO, B. 1606: Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum Decades... His accessere Joan. Sambuci aliquot appendices... Hanau. pp. 831-834.
- BARABÁS S. 1899: Zrínyi Miklós levelezése. II. köt. Budapest
- BETHLEN F. 2002: Erdély története. II. köt. Budapest, pp. 296-297.
- BIZARUS, P. 1573: Pannicum bellum... Basel, pp. 110-111.
- CSORBA CS. 1985: Vég-Gyula várának története. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 196 p.
- DOMOKOS GY. 1997: Az olasz várépítészet és alkalmazása a magyar végvári rendszer kiépítésében. – In: PETERCSÁK T. (szerk.) Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században. Studia Agriensia, 17, pp. 179-203.
- DUBY, G. 2002: Der Sonntag von Bouvines 27. Juli 1214. Wagenbach Verlag, Berlin, p. 208.
- DUSNOKI-DRASKOVICH J. 2000: Gyula mezőváros topográfiájának kérdései (XIV–XVIII. század). – In: Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyulai Füzetek, 12, Békés Megyei Levéltár, Gyula, pp. 70-91.
- DUSNOKI-DRASKOVICH J. 2000: A gyulai vár 1566. évi ostromának időrendje – In: DUSNOKI-DRASKOVICH J.: Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyulai Füzetek, 12, Békés Megyei Levéltár, Gyula, 392 p.
- FEHÉR G. 1982: A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 250 p.
- FORGÁCH F. 1977: Emlékirat Magyarország állapotáról. – In: KULCSÁR P. (szerk.) Humanista történetírók. Magyar Remekírók, 703 p.
- FRAKNÓI V. 1878-1879: Gyulavár múltjából. A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve, V. köt. Gyula, pp. 23-32.
- GÁLFFY ZS. 2002: A török 1566. évi magyarországi hadjárata a német újságirodalom tükrében. – In: FEJÉRDY CS. (szerk.) Tanulmányok fél évszázad magyar történelméből. Pázmány Történelmi Műhely, Történelmi Tanulmányok, pp. 28-68.
- GEERTZ, C. 1994: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Századvég könyvtár, Budapest, 406 p.
- GERELYES I. 2002: Gyula a török korban. – In: GERELYES I. – KOVÁCS GY. (szerk.) A Hódoltság régészeti kutatása. Opuscula Hungarica, 3, pp. 163-170.
- GYÁNI G. 2006: Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Hadtörténeti Közlemények, 119/1, pp. 121-133.
- HAVASSY P. 2008: A gyulai vár. Hiszi-Map Kft; Gyula, 197 p.
- HAVASSY P. 2013: A gyulai vár és uradalma. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 214 p.
- HAVASSY P. 2013: A gyulai várostromok hadtörténelmi érdekességei – In: Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XXII. Szolnok, pp. 467-475.
- HUBAY I. 1948: Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 307 p.
- ISTHUFIO, N. 1758: Historia Regni Hungariae. Viennae, Pragae et Tergesti, 291 p.
- ISTVÁNNFY M. 1962: A magyarok történetéből. Magyar Helikon, Budapest, 528 p.
- ISTVÁNNFY M. 2003: Magyarok dolgairól írt története Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Történelmi Források, I/2, Balassi Kiadó, Budapest, pp. 13-24.
- JURKOVICH E. 1903: Frölich Tamás levelei. Történelmi Társ, pp. 300-320.
- KARÁCSONYI J. 1896: Békésvármegye története. I-III. köt. Békésvármegyei Község, Gyula, 522 p.
- KÁROLYI Á. 1881-1882. Regesták a bécsi cs. kir. állami levéltárból. A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve, VIII. köt. Gyula pp. 27-56.

- KOMÁROMY A. – KERECSENYI L. 1906: Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz, 1553-1562: 1. közlemény. Történelmi tár: 2. sorozat, 7/1, pp. 103-138.
- KOSUTÁNYI I. 1882: A Kányaföldi Kerecsényiek a XVI. században. Századok, pp. 457-478.
- KŐSZEGHY P. (szerk.) 2003-2014: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. I–XIV. köt. Balassi Kiadó, Budapest
- MAROSI E. 1975: Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában. Hadtörténeti Közlemények, 22/3, pp. 427-467.
- MOLNÁR I. (ford. és jegyzet) 1978: Budina Sámuel históriája magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról. A szigetvári várbaráti kör kiadványai, 6, Szigetvár
- NÉGYESI L. 2009: Gondolatok szigetvári Zrínyi Miklós várkapitányi tevékenységéről. Hadtörténeti Közlemények, 122/2, pp. 486-505.
- LAZIUS, W. 2016: Magyarország történetének tizedik könyve, mely a szigeti ostromot beszéli el. (ford. Kasza P.) – In: FODOR P. (szerk.) Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556. BTK Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 198 p.
- ÓZE S. 2002: Adatok Kerecsényi László gyulai kapitányságához. – In: ABLONCZY B. *et al.* (szerk.) Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. Budapest, pp. 114-122.
- PÁLFFY G. 1996: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). Történelmi Szemle, 38/2-3, pp. 163-217.
- PÁLFFY G. 2003: Egy meghatározó kapcsolat Európa és Magyarország között a 16. század második felében: Lazarus Freiherr von Schwendi (1522-1583) – In: MAYER L. – TILCSIK GY. (szerk.) Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában: Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, pp. 101-120.
- PÁLFFY G. 2010: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. História, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 564 p.
- PERJÉS G. 2001: A védelemről általában és a végvárak anyagi ellátásáról. – In: PETERCSÁK T. – BERECS M. (szerk.) Végvár és ellátás. Studia Agriensia, 22, pp. 37-52.
- RADVÁNSZKY B. 1879: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 406 p.
- RÚZSÁS L. 1966: Szigetvári emlékkönyv Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 402 p.
- SCHERER F. 1938: Gyula város története. I-II. köt. Gyula M. Város, Gyula, 947 p.
- SCHESAEUS, C. 1979: De bello Pannonico Solymanni... - In: Schesaeus, C. Opera quae supersunt omnia. Budapest, pp. 290-297.
- SUGÁR I. 1976: Szigetvár és viadala. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 228 p.
- SZABÓ K. 1880-1881: Gyula vára bukása 1566. A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve, VII. köt. Gyula, pp. 5-47.
- SZALAY L. -WENZEL G. 1857-1875: Verancsics Antal összes munkái. I-XII. köt. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest
- SZAMOSKÖZY I. 1876: Rerum Ungaricarum libri IV. (1566–1586). – In: SZILÁGYI S.: Szamosközy István történeti maradványai. I. köt. Budapest, pp. 36-58.
- SZATMÁRI I. – GERELYES I. 1996: Tanulmányok a gyulai vár és uradalma történetéhez. Gyulai Füzetek, Gyula, pp. 111-124.
- THÚRY J. 1891: Szigetvár elfoglalása 1566-ban. Hadtörténeti Közlemények, 4. köt. pp. 208-225.
- THÚRY J. 1896: Török történetírók. II. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 426 p.
- THÚRY J. 1916: Török történetírók. III. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 452 p.
- TURBA, G. 1895: Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe, III. köt. Berlin
- VÁRDY B. 2010: Szigetvár meghódítása 1566-ban és a Zrínyiász létrejötte. Valóság, 2010/1, pp. 20-34.

- VERESS E. (szerk.) 1938: Gyula város oklevéltára (1313-1800). Gyula M. Város Kiadása, Stephaneum Nyomda Rt; Budapest, 500 p.
- WAGNER, G. 1966: Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget. – In: RÚZSÁS L. (szerk.) Szigetvári Emlékkönyv, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 237-268.

Rövidítések jegyzéke

BéML – Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára
Bp. – Budapest
BRMTÉ – A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. I-XVII. köt. Gyula, 1875-1893.
BT – KARÁCSONYI J. 1896: Békésvármegye története. I-III. köt. Gyula
GyO – VERESS E. (szerk.) 1938: Gyula város oklevéltára (1313-1800). Budapest
GyT – SCHERER F. 1938: Gyula város története. I-II. köt. Gyula
HK – Hadtörténelmi Közlemények
MAMÜL – KŐSZEGHY P. (főszerk.) 2003-2014: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. I-XIV. köt. Budapest
TSZ – Történelmi Szemle

Képaláírások és a képek forrása

1. ábra: Paolo Mirandola: A gyulai vár alaprajza és átalakítási terve, 1561 (GyT I. köt. 181.)
2. ábra: Leopold Franz Rosenfeld: Gyula alaprajza, 1722 (részlet, BéML Fotótár)
3. ábra: Mathis Zündt: Gyula látképe, 1566 (GyT I. köt. 86.)